

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Wrocław, dnia 20 lipca 2020 r.

Poz. 4363

UCHWAŁA NR XXVII/157/2020 RADY GMINY LUBAŃ

z dnia 7 lipca 2020 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Lubań na lata 2020-2023

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r., o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r., poz. 506 z późn. zm.) i art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r., poz. 282), Rada Gminy Lubań uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Lubań na lata 2020-2023, zaopiniowany pozytywnie przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Lubań.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy Lubań:
Teresa Trefler

Załącznik do uchwały Nr XXVII/157/2020

Rady Gminy Lubań

z dnia 7 lipca 2020 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY LUBAŃ NA LATA 2020-2023

OPRACOWANIE:
Jakub Danielski
gez.wroclaw@gmail.com

MARZEC 2020

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	11
4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	16
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	20
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	20
5.2. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego gminy Lubań ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	26
5.2.1. Charakterystyka gminy	26
5.2.2. Zarys historii gminy	27
5.2.3. Historia miejscowości gminy Lubań	28
5.3. Dziedzictwo materialne gminy Lubań	32
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	39
5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	39
5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	40
5.5. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	40
5.6. Dziedzictwo niematerialne	44
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT	48
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	50
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	55
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	56
9.1. Dotacje	57
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	60
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	62
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – zagraniczne	64
10. Bibliografia	65
11. Spis tabel	65
12. Załączniki	66

1. Wstęp

Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Lubań na lata 2020-2023 (GPOnZ) stanowi element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólnie korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z jego otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2016-2019, który został przyjęty uchwałą nr XXI/192/2017 Rady Gminy Lubań z dnia 3 lutego 2017 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz

wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody. Ponadto ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita

Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2020 r. poz. 282), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej.

– **Art. 16 ust. 1:** „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17,** który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18:** „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19,** który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 89** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2019 r. poz. 506 z późn. zm.), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2020 r. poz. 293). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy.

Ustawa stanowi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1186 z późn. zm.). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1396 z późn. zm.), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2020 r. poz. 55), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2020 r. poz. 65 z późn. zm.). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

• **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2020 r. poz. 194). Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo. Polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, instytucji filmowych, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki – ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej – prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

• **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (Dz. U. z 2019 r. poz. 688 z późn. zm.). W ramach ustawy gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

• **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. Ustawa Krajobrazowa** (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.). Ustawa definiuje pojęcie reklamy, szyldu, krajobrazu, krajobrazu kulturowego, krajobrazu priorytetowego. Nakłada też m.in. obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, w którym mają być zdefiniowane obszary krajobrazów priorytetowych, gdzie sejmik województwa ma mieć możliwość ustalania norm dotyczących wysokości, kształtu budynków i ewentualnego stosowania materiałów miejscowych lub tradycyjnej architektury. Ustawa wprowadza kary za nielegalne reklamy. Ponadto daje samorządom możliwość uchwalenia lokalnego kodeksu reklamowego, w którym określone zostaną zasady sytuowania m.in. tablic i urządzeń reklamowych.

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609).

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661) oraz **Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.**

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na**

Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.), które określa tryb składania wniosków o przyznanie odznaki, wzór i wymiary tej odznaki oraz sposób jej wręczania i noszenia.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 917 z późn. zm.). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów” (art. 1).
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479), która mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (Dz. U. z 2020 r. poz. 164 z późn. zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

GPOnZ jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

GPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem projektu Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi

instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

• **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z Uzupełnieniem na lata 2004-2020**

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., rozwinęta w 2005 r. poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów zapisano w strategii następujące priorytety:

- wzrost efektywności zarządzania kulturą,
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,
- poprawa warunków działalności artystycznej,
- efektywna promocja twórczości,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę,
- rozwój kolekcji muzealnych – zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów,

starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SOR) została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. SOR przedstawia cele do realizacji do 2020 r., w perspektywie do 2030 r., określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (projekt)**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej przez Radę Ministrów w dniu 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju

Głównym celem SRKS jest zatem wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

– obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,

– obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,

– obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywne.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości

i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe “Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2030”, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane z pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm

z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.

– Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.

– Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

SRKS definiuje również dodatkowe projekty strategiczne. Zostały one opisane we wcześniejszych fragmentach niniejszego dokumentu poświęconych poszczególnym celom SRKS. Lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

– Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej oparty na zasobach kulturowych.

• **Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030**

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie:

- **wojewódzkim:** Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2016-2020, Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030, Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, Projekt Planu zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego;
- **powiatowym:** Strategia Rozwoju Powiatu Lubańskiego do roku 2020.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy. Dokumenty opracowane na poziomie województwa i powiatu:

• **Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2016-2020**

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2016-2020 został przyjęty uchwałą nr XXIII/687/16 przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego w dniu 28 czerwca 2016 r.

Głównym celem Programu jest zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmacniania tożsamości Dolnego Śląska. Przyjęto, że dziedzictwo kulturowe jest zasobem umożliwiającym budowanie i utrwalenie wspólnej tożsamości oraz rozwijanie potencjału społecznego.

Zadania i działania wskazane do realizacji dotyczą m.in.:

- poprawy skuteczności ochrony i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego,
- systematycznego wzmacniania i utrwalania tożsamości Dolnoślązaków,
- budowania wiedzy o zabytkach i efektywnego zarządzania tymi zasobami.

• Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030

Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030 została przyjęta uchwałą nr XXXII/932/13 przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego dnia 28 lutego 2013 r. Strategia wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał Dolnego Śląska i określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Jako cele strategiczne wyznaczono między innymi:

Cel strategiczny: Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego.

Konkretyzacją tychże celów są cele operacyjne (priorytety) oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych.

Cel operacyjny: Ochrona obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego.

Przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych:

- Wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie.
- Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji.
- Wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

W Strategii opisano środowisko kulturowe województwa. Na terenie województwa dolnośląskiego obserwuje się dużą różnorodność form krajobrazu oraz bogactwo dziedzictwa kultury materialnej. Większość miast Dolnego Śląska posiada historycznie wykształcony układ przestrzenny z obiektami zabytkowej zabudowy.

• Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego

Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego została przyjęta uchwałą nr 2696/III/09 przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego dnia 28 kwietnia 2009 r. W Programie najważniejszą pozycję wśród turystycznych walorów krajoznawczych, o charakterze kulturowym, zajmują zabytki architektury i budownictwa. Turystyczna waloryzacja zabytków wyłoniła listę najcenniejszych obiektów zabytkowych województwa. Warunkiem zainteresowania turystycznego zabytkami archeologicznymi jest ich odpowiednie wyeksponowanie w terenie i przystosowanie dla potrzeb zwiedzających. Dotyczy to przede wszystkim stanowisk archeologicznych o własnej, czytelnej formie krajoznawczej.

Analiza grup walorów województwa dolnośląskiego pozwala stwierdzić, że:

- liczne tereny i obiekty zabytkowe, dają możliwość tworzenia i eksploatacji szlaków krajoznawczych,
- istnieje możliwość tworzenia szlaków historycznych, edukacyjnych, wykorzystujących lokalizację rzadkich miejsc ważniejszych bitew oraz martyrologii z okresu II wojny światowej. Zwiększenie atrakcyjności zabytków ma odbywać się m.in. poprzez ożywienie zabytków cyklicznymi imprezami, odpowiednią infrastrukturą i kalendarzem imprez. Mocnymi stronami rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku są wysokie walory kulturowe łączące dorobek kultur: polskiej, czeskiej, austriackiej i niemieckiej oraz rozbudowana baza turystyczna, zwłaszcza w rejonach górskich i uzdrowiskowych. Program wskazuje także słabe strony rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku, do których należą między innymi: zły stan zabytków oraz brak sprawnego regionalnego i lokalnego systemu informacji turystycznej.

• Projekt Planu zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego

Projekt Planu zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego został opracowany w 2018 r. Zastąpił on dotychczas obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego. Perspektywa 2020 przyjęty uchwałą nr XLVIII/1622/2014 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 27 marca 2014 r.

Plan uwzględnia wymogi, określone w art. 39 ust. 3 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym i określa między innymi system obszarów chronionych, w tym obszary ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony uzdrowisk oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Wyznaczona wizja zagospodarowania przestrzennego: Jeden region, różne obszary, spójny rozwój, różne Potencjały – Dolny Śląsk 2030.

Wizja zagospodarowania przestrzennego województwa, określająca Dolny Śląsk 2030 jako jeden region rozwijający się w sposób spójny, ale złożony z różnych obszarów o odmiennych potencjałach, została opisana za pomocą czterech celów polityki zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa.

Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Rozwój przestrzenny terenów zurbanizowanych dokonuje się w oparciu o racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz przy uwzględnieniu zróżnicowanych zasobów krajobrazowych, prowadzony jest w sposób minimalizujący szkody środowiskowe i konflikty funkcjonalno-przestrzenne:

- przeciwdziałanie skutkom degradacji krajobrazu jest skuteczne, zasoby krajobrazowe są uwzględniane w zagospodarowaniu przestrzennym a obszary wyróżniające się pod względem krajobrazu zachowują swoją wizualną odrębność;
- obszary cenne przyrodniczo stanowią system odporny na zagrożenia;
- najcenniejsze założenia przestrzenne o historycznym rodowodzie zachowały czytelny układ i stanowią istotne elementy krajobrazu kulturowego;
- cenne zespoły i obiekty zabytkowe znajdują się w dobrej kondycji, są udostępniane, a ich wartości podlegają trwałej ochronie;
- zasoby rolniczej przestrzeni produkcyjnej są wykorzystywane z uwzględnieniem naturalnych uwarunkowań;
- zasoby kopalin użytecznych są chronione i racjonalnie użytkowane;
- zintegrowany system magistralnych szlaków turystycznych wzmacnia gospodarczo udostępniane ośrodki i obszary.

W Planie wyznaczono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa dolnośląskiego. Poniżej przedstawione te, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Kierunek 2.2. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego. Zapewnienie ochrony i opieki nad zabytkami należy do kompetencji organów administracji publicznej. Samorząd województwa wykonuje zadania w tym zakresie jako jednostka samorządu terytorialnego odpowiedzialna za ochronę zabytków na terenie województwa oraz jako właściciel zabytków stanowiących mienie województwa.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych, takich jak układ przestrzenny z centralnie usytuowanym rynkiem i dominującymi obiektami, ratuszem, kościołem oraz kwartałami mieszczańskiej zabudowy.

Ustalenia w zakresie polityki Samorządu Województwa Dolnośląskiego

Działania służące zapewnieniu ochrony i poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego oraz utrzymaniu wielokulturowej tożsamości regionu, w tym:

1) poprawa stanu założeń przestrzennych o zachowanej strukturze urbanistycznej oraz zespołów zabytkowych przez wsparcie

finansowe samorządu województwa,

2) zachowanie miejsc pamięci utrwalających wielokulturową tożsamość regionu przez wsparcie finansowe samorządu województwa.

2. Wskazanie w Planie obszarów i zespołów zabytkowych wnioskowanych do objęcia ochroną w formie parku kulturowego i pomnika historii dla zachowania wartości krajobrazu kulturowego o wysokim znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego.

3. Wspieranie rozwoju systemu regionalnych szlaków turystycznych poprzez:

1) opracowanie koncepcji rozwoju systemu regionalnych szlaków turystycznych z uwzględnieniem obszarów o niewykorzystanym potencjale turystycznym,

2) włączenie regionalnych szlaków turystycznych w udostępnianie zasobów przyrodniczych i kulturowych będących w gestii samorządu województwa,

3) poprawę dostępności turystycznej województwa przez integrację regionalnych szlaków z systemem węzłów przesiadkowych komunikacji zbiorowej.

4. Opracowanie zintegrowanej strategii rozwoju regionalnych klastrow turystycznych.

Postulaty kierowane do gmin:

1. Uwzględnianie założeń „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego” w gminnych programach opieki nad zabytkami w celu skoordynowania działań w sferze ochrony zabytków.

2. Wskazywanie w dokumentach planistycznych obiektów i obszarów, które powinny uzyskać ustawową formę ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków).

3. Realizacja regionalnych szlaków turystycznych oraz powiązanie ich z zasobami przyrodniczymi i kulturowymi gmin z wykorzystaniem systemów lokalnych szlaków turystycznych.

4. Realizacja funkcji turystycznych w ramach rewitalizacji obszarów zdegradowanych.

5. Dostosowanie rozwoju zaplecza turystyki i rekreacji do zmian klimatu poprzez:

1) realizację transportu zbiorowego w obszarach i ośrodkach o atrakcyjnych turystycznie zasobach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, jako standardu ich komunikacyjnej obsługi,

2) wykluczenie z realizacji infrastruktury sportów zimowych obszarów o niewystarczających zasobach wód, których eksploatacja dla wytwarzania sztucznego śniegu zagraża lokalnemu środowisku naturalnemu.

6. Integracja szlaków wodnych ze szlakami pieszymi, rowerowymi i konnymi w ich otoczeniu (wzdłuż rzek o sezonowej zmienności poziomu wód).

• Strategia Rozwoju Powiatu Lubańskiego do roku 2020

Strategia Rozwoju Powiatu Lubańskiego do roku 2020 została przyjęta uchwałą nr XVIII/114/2011 Rady Powiatu Lubańskiego z dnia 24 listopada 2011 r.

W Strategii stwierdzono, iż lokalną politykę kulturalną, której zadaniem jest stymulowanie rozwoju twórczości kulturalnej, upowszechnianie jej wartości, organizowanie kontaktów publiczności z różnymi dziedzinami sztuki i działalności kulturalnej w gminach – prowadzą instytucje kultury: biblioteki, domy i ośrodki kultury, placówki kinematografii, muzea, elementy infrastruktury sportowej oraz lokalne ośrodki masowego przekazu.

Wizję powiatu zdefiniowano w 6 różnych dziedzinach. W kontekście ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego wizja brzmi następująco: Powiat lubański będzie atrakcyjnym subregionem o funkcjach turystyczno-wypoczynkowych i uzdrowiskowych. Rejonami wysokiej aktywności

rekreacyjnej będą tereny nad zbiornikami Leśniańskim i Złotnickim (w tym dla rozwoju sportów wodnych) oraz miasto Świeradów Zdrój, a ponadto na terenach wiejskich funkcjonować będzie sieć podmiotów gospodarki turystycznej (...) Rozwojowi turystyki krajoznawczej sprzyjać będzie rozwinięta sieć szlaków pieszych i dróg rowerowych.

Nadrzędnemu celowi określoneemu jako zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy powiatu, podporządkowana została wiązka celów strategicznych rozwoju powiatu lubańskiego w perspektywie końca 2 poł. XXI w.: wysoki poziom warunków życia mieszkańców, dobry wizerunek powiatu, wzrost aktywności gospodarczej, wzrost aktywności społecznej powiatowej wspólnoty, rozwój funkcji turystycznej i Suzdrowskiej, wysoka jakość środowiska naturalnego oraz wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

GPOnZ zgodny jest z dokumentami:

- **Strategia rozwoju gminy Lubań na lata 2014-2024**

Strategia rozwoju gminy Lubań na lata 2014-2024 przyjęta uchwałą nr V/32/2015 Rady Gminy Lubań z dnia 19 maja 2015 r.

Najważniejszym celem Strategii jest stworzenie nowych możliwości i szans dla gminy i jej mieszkańców, zapewniających podniesienie standardu życia społeczeństwa i gospodarczej pozycji na arenie regionalnej i międzynarodowej oraz ochrona środowiska przyrodniczo-kulturowego w oparciu o wykorzystanie mocnych stron wynikających z jej geograficznego położenia, potencjału demograficznego, tradycji rolniczych, walorów środowiskowych oraz uwarunkowań historycznych i kulturowych.

W Strategii zostały zawarte następujące zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego: Strefa środowiskowo-kulturowa stanowi obszar strategiczny obejmujący cele i kierunki zadań określone w oparciu o dobre rozpoznanie walorów środowiskowych i kulturowych gminy Lubań.

Priorytet 2 – Zasoby przyrodnicze i kulturowe.

Cele i kierunki zadań strategicznych:

Ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego poprzez priorytetowe traktowanie obszarów wartościowych kulturowo w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy:

- 1) Odbudowa obecnie zaniedbanych założeń pałacowo-parkowych na terenie gminy i przeznaczenie ich na cele związane z turystyką, rekreacją, wypoczynkiem, nauką oświatą i kulturą;
- 2) Przeprowadzenie prac porządkowych oraz nasadzeń zieleni wysokiej i niskiej w obrębie zespołów pałacowo-parkowych;
- 3) Popularyzacja zagadnień związanych z miejscową tradycją budowlaną i zabytkami regionu (animacje kulturowe, nowe ścieżki dydaktyczne);
- 4) Opracowanie programu promocji i reklamy gminy w oparciu o obiekty zabytkowe;
- 5) Wspieranie działań lokalnych mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa kulturowego;
- 6) Wspieranie działań na rzecz ochrony i promocji tradycji lokalnych.

Wykorzystanie zasobów i walorów krajobrazu kulturowego gminy w rozwoju turystyki:

- 1) Wykonanie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków;
- 2) Przeprowadzenie inwentaryzacji obiektów małej architektury jako świadectwa kulturalnej przeszłości regionu (krzyże, kapliczki przydrożne, miejsca pamięci);

- 3) Opracowanie zintegrowanego systemu informacji wizualnej dotyczącej zasobów i walorów dziedzictwa kulturowego w odniesieniu do najcenniejszych przestrzeni, miejsc i obiektów;
 - 4) Opracowanie i wytyczenie szlaków bazujących na lokalnym dziedzictwie;
 - 5) Opracowanie mapy ukazującej zasoby krajobrazu kulturowego na tle walorów przyrodniczych i atrakcji turystycznych;
 - 6) Wykonanie prac odtworzeniowych przy najcenniejszych obiektach;
 - 7) Promocja zasobów i walorów krajobrazu kulturowego gminy za pośrednictwem mediów, Internetu.
- Bezpośrednie działania na rzecz ratowania obiektów zabytkowych:

- 1) Przeciwdziałanie dewastacji i niszczeniu obiektów zabytkowych na terenie gminy poprzez okresową ocenę stanu ochrony zabytków;
- 2) Przekazywanie informacji właścicielom obiektów zabytkowych o możliwościach korzystania z programowych funduszy zewnętrznych na dofinansowanie prac konserwatorskich przy zabytkach;
- 3) Analiza i aktualizacja gminnego programu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych;
- 4) Aktywizacja mieszkańców na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez stworzenie systemu zachęt finansowych do dbałości o ochronę zabytków oraz organizacja konkursów promujących ochronę dziedzictwa kulturowego;
- 5) Udzielanie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków na wniosek właścicieli;
- 6) Stworzenie nowych produktów turystycznych w oparciu o istniejące obiekty zabytkowe poprzez wykorzystanie środków zewnętrznych w celu remontu i dostosowania obiektów do potrzeb turystyki oraz umiejscowienie poszczególnych obiektów na szlakach turystycznych.

• **Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych**

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Lubań został opracowany w 2005 r.

Plan został wykonany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

• **Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lubań**

Obowiązujące Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lubań zostało przyjęte uchwałą nr XV/124/2016 Rady Gminy Lubań z dnia 22 kwietnia 2016 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lubań.

Studium jest narzędziem kształtowania polityki przestrzennej samorządu. Głównym zadaniem Studium jest określenie polityki przestrzennej gminy, wpisanej w politykę przestrzenną państwa oraz ogólnych kierunków i zasad zagospodarowania przestrzennego gminy. Studium ma także za zadanie sformułowanie lokalnych uwarunkowań, celów i programów rozwoju, tym samym jest dokumentem wytyczającym ogólną politykę przestrzenną miasta i jednocześnie posiada charakter wytycznych do sporządzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Dokument precyzuje najważniejsze zasady związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, a także wyznacza strefy ochrony konserwatorskiej.

Zasady przedstawiają się następująco:

1. W szczególności należy dążyć do zachowania historycznej formy budynków istniejących i pierwotnego układu przestrzennego miejscowości, w tym zespołów budowlanych, pojedynczych obiektów, form zaprojektowanej zieleni, historycznego układu wsi (dotyczy obiektów wpisanych do rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków).

2. Zasady kształtowania zabudowy (dotyczy obiektów wpisanych do rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków):

- przy remontach obiektów zabytkowych należy stosować tradycyjne techniki i materiały budowlane (dachówka ceramiczna, kamień, drewno, stolarka drewniana),
- należy zachować jednolitą formę bryły i elewacji budynków (szczegóły należy określić w mpzp),
- należy zachować dekorację elewacji i wyposażenie zabytku (stolarka drzwiowa, witryny sklepowe, witraże, itp.),
- należy unikać elementów wykończeniowych o niskich wartościach estetycznych takich jak siding – PCV,
- zakazuje się stosowania dachów o mijających się połaciach na wysokości kalenicy oraz dachów o asymetrycznym nachyleniu połaci,
- należy dążyć do zachowania i wyeksponowania drewnianej konstrukcji przysłupowo-zrębowej i szkieletowej. Zabrania się stosowania okładzin z PCV na elewacjach, ocieplania z zewnątrz budynków o konstrukcji drewnianej, szkieletowej oraz budynków murowanych o bogatym wystroju architektonicznym,
- zabrania się prowadzenia przewodów wentylacyjno-spalinowych po elewacjach budynków zabytkowych,
- zaleca się restaurację i modernizację techniczną obiektów o wartościach kulturowych z dostosowaniem współczesnej funkcji do zabytkowej wartości obiektów.

3. Zasady kształtowania nowej zabudowy:

- kształtowanie nowej zabudowy w obrębie historycznie ukształtowanej zabudowy musi uwzględniać kontekst kulturowy i historyczny danego obszaru oraz nawiązywać do cech architektury regionalnej,
- nowa zabudowa zlokalizowana w obrębie historycznie ukształtowanej powinna nawiązywać gabarytami i formą do historycznej miejscowej tradycji architektonicznej (cechy regionalne architektury) i kompozycji przestrzennej (skonkretyzowanie nastąpi w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego poprzez wprowadzenie konkretnych zapisów w zakresie skali, formy bryły, rozmiarów i linii zabudowy, a w szczególności technologii budowania, systemów budowania, cech architektonicznych (nachylenie połaci i forma dachów, opracowanie elewacji i jej elementów składowych, kolorystyka, stosowanie historycznych gabarytów i proporcji stolarki okiennej i drzwiowej, detale wspomagające architekturę, np. lukarny), stosowanie materiałów naturalnych (tradycyjnych)),
- w nowej zabudowie, zlokalizowanej w nowych obszarach poza historyczną zabudową, dopuszcza się wprowadzenie innych rozwiązań architektonicznych, kształtów dachów, materiałów, wykończenia itp.

4. Zasady ochrony założeń pałacowo-parkowych:

- zaleca się odbudowę założeń pałacowo-parkowych na terenie gminy i przeznaczenie ich na określone cele, założenia pałacowo-parkowe mogą stać się istotnym elementem aktywizacji i rozwoju każdej wsi. Winny one pełnić funkcje w pierwszym rzędzie związane z turystyką, rekreacją, wypoczynkiem, nauką, oświatą i kulturą, obiekty te mogą też być wykorzystane do celów mieszkalnych z wyłączeniem mieszkalnictwa wielorodzinnego lub też pełnić inne funkcje, np. siedziby firm, miejsca zjazdów i konferencji. Właściwe dobranie funkcji ma istotne znaczenie dla zachowania substancji zabytkowej,
- w obrębie zespołów pałacowo-parkowych na terenie gminy zaleca się przeprowadzenie prac porządkowo-modernizacyjnych oraz nasadzenia zieleni wysokiej i niskiej.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego oraz granice wyznaczonych stref ochrony konserwatorskiej mogą podlegać weryfikacji przy zmianach dotyczących zagospodarowania poszczególnych terenów, szczególnie pod nową zabudowę.

Jeśli chodzi o wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej, to są one zgodne z treścią miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lubań, który został opisany poniżej.

Dodatkowo wskazane są następujące kierunki działań polityki gminnej, które są zgodne z treścią Gminnego programu opieki nad zabytkami:

- proponuje się popularyzację zagadnień związanych z miejscową tradycją budowlaną i zabytkami regionu (edukacja mieszkańców: m.in. spotkania ludności z pracownikami służb konserwatorskich, tworzenie ścieżek edukacyjnych dla młodzieży szkolnej, tworzenie dydaktycznych ścieżek turystycznych);
- proponuje się opracowanie programu promocji i reklamy gminy w oparciu o obiekty zabytkowe (wykorzystanie obiektów zabytkowych do aktywizacji gospodarczej);
- proponuje się wspieranie działań lokalnych mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa kulturowego;
- proponuje się ochronę i promocję tradycji lokalnych.

• Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Lubań

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym MPZP gminy Lubań jako akt prawa miejscowego stanowi podstawę planowania przestrzennego. Ma on wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Na terenie gminy Lubań funkcjonuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gminy ze zmianami dla konkretnych działek. Dokument został przyjęty uchwałą Nr XXIII/134/2005 Rady Gminy Lubań z dnia 29 kwietnia 2005 r. W swojej treści zawiera podstawowe zasady, które należy stosować w odniesieniu do ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. Na całym obszarze objętym planem w przypadku natrafienia podczas robót ziemnych na obiekty mające charakter zabytku archeologicznego – o odkryciu należy niezwłocznie powiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków.
2. Strefami „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej obejmuje się obszary szczególnie wartościowe, o zachowanej historycznej strukturze przestrzennej. W granicy strefy „A” ustala się bezwzględny priorytet wymagań i ustaleń konserwatorskich nad względami wynikającymi z prowadzonej działalności inwestycyjnej, gospodarczej i usługowej. Działania konserwatorskie zmierzające do zachowania i uczynienia historycznego układu przestrzennego i konserwacji jego głównych elementów takich jak rozplanowanie i przebieg głównych ciągów komunikacyjnych, kompozycji wewnątrz urbanistycznych, historyczne linie zabudowy, kompozycje układów zieleni zabytkowej oraz podziały własnościowe. Działalność inwestycyjna, budowlana oraz przebudowy, remonty, adaptacje, dostosowanie do współczesnej funkcji, podziały nieruchomości znajdujących się w obszarze strefy oraz

wprowadzanie nowych nasadzeń zieleni wysokiej wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

3. Strefy „B” ochrony konserwatorskiej ustalono dla obszarów o stosunkowo dobrze zachowanych głównych elementach historycznej struktury przestrzennej, w obrębie której należy utrzymać podstawowe elementy zespołu zabytkowego – rozplanowanie, rodzaj użytkowania działek, typ zabudowy. Działalność inwestycyjna w obrębie stref „B” winna być prowadzona z uwzględnieniem istniejących związków przestrzennych i planistycznych. Z wojewódzkim konserwatorem zabytków winny być uzgadniane działania inwestycyjne przy obiektach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz prace dotyczące ciągów komunikacyjnych – zmiany lub korekty przebiegu dróg. Nowopowstające obiekty winny podlegać uzgodnieniu w zakresie usytuowania, gabarytów, form dachu oraz wyglądu elewacji.

4. W obrębie stref „A” i „B” wymagane jest usuwanie elementów dysharmonizujących oraz dostosowanie nowej, uzupełniającej zabudowy do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie skali, formy i ukształtowania brył budynków, przy założeniu harmonijnego współistnienia elementów kompozycji historycznej i współczesnej. W przypadku remontu lub wymiany okien i drzwi w budynkach o walorach historycznych należy zachować wielkość otworów, tradycyjne podziały skrzydeł oraz utrzymać istniejące dekoracje powiązane z tymi otworami (obramienia, nadokienniki, parapety, podokienniki). Ustala się stosowanie w remontowanych i projektowanych budynkach tradycyjnych, naturalnych materiałów (drewno, kamień, tynki naturalne, dachówki ceramiczne itp. z dopuszczeniem sztucznego łupka) zakazując stosowania okładzin elewacyjnych z tworzyw sztucznych i agresywnej kolorystyki.

5. Należy dążyć do pełnej rewaloryzacji znajdujących się w obszarze stref obiektów zabytkowych – wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

6. Na rysunku planu przedstawiono obszary i obiekty wpisane do rejestru zabytków wraz z ich numerami rejestru. Pałac w Mściszowie o numerze 761 uległ całkowitemu zniszczeniu, zaleca się wykreślenie go z rejestru.

7. Prowadzenie wszelkich robót budowlanych przy obiektach ujętych w rejestrze zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

8. Prace budowlane wymagające pozwolenia na budowę – prowadzone w obiektach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków – wymagają zaopiniowania przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dopuszcza się rozbiórkę budynków i budowli znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, a nie wpisanych do rejestru zabytków, gdy jest to uzasadnione względami technicznymi.

9. Obiekty znajdujące się w spisie konserwatorskim dóbr kultury zalecane do ujęcia w gminnej ewidencji dóbr kultury stanowią załącznik nr 4 do nin. uchwały – „Spis budynków i obiektów wskazanych do ujęcia w gminnej ewidencji dóbr kultury”. W przypadku remontów tych obiektów ustala się wymóg zachowania jednolitej formy i elewacji budynków, wymóg sporządzania projektów kolorystyk i wykończenia elewacji. Rozbórka tych obiektów może zostać uzależniona od wykonania ich kart ewidencyjnych.

10. Na terenach w sąsiedztwie stanowisk archeologicznych wyznaczono w rysunku planu strefy obserwacji archeologicznej „OW”, wszelkie prace ziemne na tych obszarach winny być uzgadniane z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

11. Grodzisko z późnego średniowiecza znajdujące się w obrębie Pisarzowice (a także w obrębie Nawojów Śląski) zostało wpisane do rejestru zabytków – projektowanie i prowadzenie jakichkolwiek robót budowlanych, a w szczególności robót ziemnych może odbywać się za zezwoleniem wojewódzkiego konserwatora zabytków.

12. Na całym obszarze objętym planem ustala się zasadę harmonijnego kształtowania przestrzennego istniejących układów urbanistyczno-architektonicznych i projektowanej zabudowy, dostosowując do otoczenia gabaryty projektowanych obiektów.

5.2. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego gminy Lubań ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa – które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

5.2.1. Charakterystyka gminy

• POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE

Gmina Lubań jest to gmina w wiejska położona w zach. części województwa dolnośląskiego, w pñ. części powiatu lubańskim. Gmina graniczy: od pñd. z gminami Olszyna i Leśna; od zach. z gminami Siekierczyn i Platerówka; od pñn. i pñn.-wsch. z gminą Nowogrodzic (powiat bolesławiecki); od wsch. z gminą Gryfów Śląski (powiat lwówecki); od pñn.-zach. z gminami: Pieńsk i Zgorzelec (powiat zgorzelecki). Siedziba gminy to miasto Lubań stanowiące odrębną jednostkę administracyjną.

Administracja gminna składa się z 12 sołectw: Jałowiec, Henryków Lubański, Kościelnik, Kościelniki Dolne, Mściszów, Nawojów Łużycki, Nawojów Śląski, Pisarzowice, Radogoszcz, Radostów Dolny i Radostów Średni (wspólne sołectwo), Radostów Górny, Uniegoszcz. Największe z miejscowości to Pisarzowice (15% powierzchni gminy) oraz Henryków Lubański (13,8% powierzchni gminy).

Przez gminę prowadzą ważne szlaki komunikacyjne prowadzące ze Zgorzelca do Jeleniej Góry oraz z Miłoszowa i Leśnej do Nowogrodzka i Bolesławca.

• ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE

Pod względem podziału fizycznogeograficznego J. Kondrackiego gmina Lubań położona jest na terenie mezoregionu Pogórze Izerskie stanowiącego część makroregionu – Pogórza Zachodniosudeckiego i podprovincji Sudety z Przedgórzem Sudeckim.

Tereny zalesione zajmują nieco ponad 3000 ha, co stanowi prawie 22% powierzchni gminy. Nie stanowią one dużych zwartych kompleksów występując głównie na obrzeżach gminy. Siedliska leśne i wiek drzewostanów są zróżnicowane.

Największą rzeką Gminy Lubań jest Kwisa, lewobrzeżny dopływ Bobru.

Na terenie gminy znajdują się następujące formy ochrony przyrody:

- pomniki przyrody ożywionej – w rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody na terenie gminy Lubań znajdują się 3 pomniki przyrody ożywionej.
- powierzchniowy pomnik przyrody – za pomnik przyrody uznano wyrobisko gliny kaolinowej na działce nr 40/2 i 40/13 w Nawojowie Łużyckim o powierzchni ok. 2,20 ha. Przedmiotem ochrony jest torfowisko przejściowe i zespół przynajmniej 29 gatunków roślinności wodnej i bagienne.

Spośród istniejących pomników przyrody niewątpliwie najciekawszy jest „cis henrykowski”, uznawany za najstarsze drzewo w Polsce (oceniany na około 1250 lat) oraz aleja lipowa w Jałowcu.

5.2.2. Zarys historii gminy¹

Najwcześniejsze ślady obecności człowieka między Nysą Łużycką a Kwisą wykryto w rejonie Zgorzelca, Koźlic, Łagowa i Sieniawki. Datowane są na środkową epokę kamienia – mezolit. Ówczesne plemiona prowadziły koczowniczy tryb życia. W młodszej epoce kamienia, w połowie 5 tysiąclecia p.n.e. w dolinach rzek osiedlali się rolnicy – hodowcy. Rozwijało się także górnictwo, tkactwo, garncarstwo. Proces zasiedlania tych terenów nasilił się od połowy XIII w. p.n.e. Na obszarach między Łabą a Wisłą rozwijała się wówczas, wybitnie rolnicza, kultura łużycka. Pod względem etnicznym ludność tej kultury uważana jest za przodków Słowian. Rozkwit kultury łużyckiej nastąpił w tzw. okresie halsztackim (650-450 r. p.n.e.). Powstawały w tym czasie osady obronne – grody.

W okresie wykształcania się stosunków feudalnych (ok. VI wiek n.e.) powstawały i umacniały się siedziby plemion słowiańskich. Nad środkowym biegiem Nysy osiedliły się plemiona serbołużyckie. Pierwsze pisemne wzmianki o plemionach zamieszkujących między Nysą a Kwisą podaje Geograf Bawarski, który w poł. IX w. opisał plemiona Słowian Zachodnich. W okolicach Zgorzelca zamieszkiwali Biezuńczanie (Bieśniczanie), których głównym ośrodkiem był gród na Bieśnicy (obecnie Landeskronen). Wymieniony obszar był dość gęsto zaludniony. Główne ośrodki grodowe to: Pieńsk, Tylice, Koźlice, Niedów, Białogórze. Sulików, Leśna, Zawidów. Biezuńczanie, pod koniec IX lub X w., wchłonięci zostali przez plemię Milczan, pochodzące z okolic Budziszyna. Obszar gdzie współcześnie leży miasto Lubań określany był mianem Milsko. W XII w. zaniknęła nazwa Milsko, a Milczan nazywa się dotąd Łużyczynami Górnymi. Łużyczanie nie stworzyli jednolitej organizacji państwowej, ale militarne związki plemienne, które rozpadły się gdy dowodzący książę Miliduch zginął w bitwie pod Gerą w 806 r. Na przełomie X i XI w. Milsko było terenem spornym pomiędzy Czechami, Polską i Marchią Miśnieńską. W 1002 r. Bolesław Chrobry zajął Łużycę. Dało to początek długotrwałym bojom o tę krainę, między Bolesławem a Henrykiem V. Do 1241 r. granica pomiędzy Czechami a Polską była płynna. Na mocy pokoju budziszynskiego z 1018 r., obszary te przyznano Polsce, lecz już w 1031 r. za Mieszka II, Milsko odpadło od Polski i w efekcie włączone zostało do Czech.

W XII w. rozpoczęła się kolonizacja niemiecka, w wyniku której zmienił się etniczny i językowy charakter tych ziem. Na niektórych obszarach przewagę zdobył żywioł napływowy. Do końca XIII w. powstał pas niemieckiej kolonizacji. Pomiędzy Zgorzelcem a Lubaniem przebiegał szlak handlowy z zach. na wsch. – tzw. Wysoka Droga. Po obu jego stronach od końca XIII w., a zwłaszcza na początku XIV w., najczęściej w zwartych skupiskach, osiedlali się koloniści niemieccy.

Przed 1230 r. nastąpiła lokacja Lubania, a wkrótce po niej król czeski oddał Milsko margrabiemu brandenburskiemu. W 1253 r. Górne Łużycę znalazły się pod rządami dynastii askańskiej. W 1319 r., po wygaśnięciu dynastii askańskiej, książę jaworski Henryk I zgłosił swe prawa do Łużyc. Rada miejska Zgorzelca złożyła mu hołd na okres 1 roku w zamian za obietnicę dochowania obowiązujących przywilejów. Książę oparł swe rządy o rody rycerskie sprowadzone ze Śląska. W latach 1259-1319 Górne Łużycę przynależały do Marchii Brandenburskiej.

W 1337 r. Henryk Jaworski zrzekł się na rzecz Jana Luksemburczyka swoich praw do wschodnich Łużyc w zamian za dożywotnie władanie ziemią głogowską. Układ ten zakończył krótkotrwałe władztwo śląskich książąt piastowskich nad Łużycami. Górne Łużycę w tym tzw. Okręg Kwisy znalazły się ponownie w państwie czeskim. Okręg ten tworzył pogranicze trzech krajów – Łużyc, Śląska i Czech. Głównymi ośrodkami były Leśna, Świecie, Czajków.

W 1346 r. powstał Związek Sześciu Miast Łużyckich obejmujących: Budziszyn, Kamieniec, Lubij, Żytawę, Zgorzelec i Lubań. Przyczyniło się to do wzmocnienia bezpieczeństwa przyległego obszaru. Drugim istotnym ośrodkiem wschodniej dzielnicy Górnych Łużyc był obok Lubania,

¹ Gminny program opieki nad zabytkami dla gminy Lubań na lata 2016-2019

Zgorzelec, gdzie krzyżowały się dwa szlaki komunikacyjne (z Niemiec pld. – Wrocław i dalej przez Kraków na Ruś, z Czech via Słubice nad Bałtyk). W 1427 r. na ziemię łżyckie wtargnęli husyci. Zdobyli Lubań, spustoszyli okolice Zgorzelca. Podobnie stało się w 1429 r. i 1431 r. (zniszczenie Lubania, oblężenie Zgorzelca).

W 2 połowie XV wieku o Łżyce spierali się zbrojnie królowie czeski Jerzy z Podiebradow i węgierski Maciej Korwin. Łżycanie złożyli hołd Korwinowi. Po śmierci tego ostatniego, następca króla Jerzego Władysław Jagiellończyk uzyskał koronę węgierską a wraz z nią i Łżyce. W latach 1504-1506 godność namiestnika Łżyc piastował brat Władysława Jagiellończyka, późniejszy król polski Zygmunt Stary. W okresie reformacji, w XVI w., nastąpiły istotne zmiany religijne. Przy katolicyzmie pozostali jedynie poddani klasztoru lubańskiego.

Na początku wojny 30-letniej, w 1623 r. cesarz Ferdynand II oddał Górne Łżyce w zastaw sprzymierzonemu elektowi saskiemu. Na mocy pokoju pruskiego w 1635 r. ziemia Łżycka formalnie przeszła na dwa stulecia (do 1815 r.) w dziedziczne posiadanie elektorskiej linii Wettynów. Wojna trzydziestoletnia zniszczyła i zubożyła kraj. Szlachta zwiększyła wyzysk chłopów, co doprowadziło do buntów chłopskich. Bunt taki przybierały nieraz radykalny charakter, m.in. w Radostowie czy Pisarzowicach.

W kwietniu 1812 r. przez Zgorzelec, Lubań, Bolesławiec przyciągnęły wojska Napoleona wracające z Hiszpanii. Zakończenie wojen napoleońskich nie przyniosło jednak korzyści Łżyczanom. Znaczna część Łżyc przeszła pod władzę Prus. W wyniku ustaleń kongresu wiedeńskiego teren między Nysą a Kwisą włączono pod administrację śląskich władz prowincjonalnych co przekreśliło dotychczasowe związki z obszarem Górnych Łżyc.

Od 2 połowy XIX w. do czasów III Rzeszy obserwować można było zjawisko Ostflucht – ściągania na uprzemysłowione tereny zachodnie mieszkańców wschodnich prowincji. Ludzie ci zatrudniani byli przede wszystkim w handlu i rzemiośle.

Po II wojnie światowej Dolny Śląsk wraz z Lubaniem znalazł się w granicach państwa Polskiego. W chwili obecnej administracyjnie tereny te podzielone są na gminę miejską i wiejską Lubań, obie z siedzibą w mieście Lubań.

5.2.3. Historia miejscowości gminy Lubań²

• Henryków Lubański

Ta rozległa wieś na Wysoczyźnie Siekierczyńskiej powstała na przełomie XII i XIII w. i od niepamiętnych czasów była własnością klasztorą (magdalenek z Lubania). To spowodowało, że wieś, podobnie jak leżąca niedaleko Rudzica, zawsze miała katolicki charakter. Jest jeszcze jedna zbieżność w historii Henrykowa Lubańskiego i Rudzicy. Otóż w XVII i XVIII w. miejscowi wieśniacy również słynęli z produkcji wybornej przędzy, z której wytwarzano adamaszek.

W 1432 r. we wsi wybuchł wielki pożar. Ogień strawił wówczas 17 gospodarstw chłopskich. Dnia 10 stycznia 1649 r. w pobliżu Henrykowa stoczona została kawaleryjska potyczka pomiędzy wojskami cesarskimi a szwedzkimi dragonami dowodzonymi przez pułkownika Wanego. Do znacznie większej bitwy, mającej wpływ na wynik II wojny śląskiej, doszło tutaj 23 listopada 1745 r. Pruskie wojska generała Hansa Joachima von Ziethego rozbiły wtedy biwakujących we wsi, zupełnie zaskoczonych atakiem, saskich żołnierzy z korpusu księcia von Sachsem-Gotha (w sumie 6 tysięcy bagnetów i szabel). Po bitwie wieś została całkowicie splądrowana przez Prusaków. Henryków Lubański zaliczający się podówczas do najbogatszych wsi na Górnych Łżycach (miejscowość liczyła ponad 3 tys. Mieszkańców), stanowił dla żądnych łupu pruskich żołnierzy, bardzo łakomy kąsek.

² <http://www.luban.ug.gov.pl/p,68,o-gminie> (data dostępu 20.03.2020 r.)

Generał Ziethen zaś, za swój udany wypad otrzymał żartobliwie przezwisko „Ziethen z zarośli”. Wzięło się ono stąd, iż pruski generał ukrył swoich na wzgórzu Smreczyna (przy drodze do Godziszowa), które w XVIII-stuleciu porastał niewielki las. Z tego wzgórza von Ziethen wydał także rozkaz szarży na Sasów. Później las na Smreczynie wycięto, a została jedynie stara sosna, pod którą jesienią 1925 r. ustawiono pamiątkowy obelisk (głaz narzutowy z pobliskiego pola ozdobiony pruskim orłem). W 1939 r. nawet wieś, zwana przez długie wieki Henrykowem Katolickim, przemianowano na Henryków Ziethena. Do krwawych walk o Henryków Lubański doszło w dniach 20.02-4.03.1945 r. gdy front zatrzymał się pod samą wsią.

Najciekawszym zabytkiem architektonicznym jest miejscowy zespół kościelny na który składają się: kościół parafialny św. Mikołaja, mur cmentarza z podcieniami i bramą (2 połowa XVIII w.) oraz plebania z 1776 r. Pierwszy kościół powstał przypuszczalnie ok. 1220 r. W latach 1744-1755 wieżę kościelną zwieńczono cebulastym. Ostatnia znacząca przedwojenna przebudowa miała miejsce w 1904 r. Po zniszczeniach wojennych budowle rekonstruowano w latach 1947-1950. Miejscowość sławna jest w kraju z racji rosnącego tutaj sędziwego cisa pospolitego. Jest to najstarsze drzewo w Polsce, a być może i w Europie Środkowej. W literaturze różnie szacuje się jego wiek: 1200, 1300 a nawet 1500 lat.

• Kościelnik

Wieś położona na lewym, łżyckim brzegu Kwisy istniała już w XIV w. Po raz pierwszy wymienia ją dokument z 1321 r. jako Conradisdorph. Na przełomie XV i XVI w. pojawia się druga nazwa wsi Holzkirche, która używano do 1945 r. W latach 1499-1547 fragment wsi należał do dóbr ziemskich Lubania. Miejscowość była własnością Salzów, Uchtritzów, Nostitzów i innych znanych rodów na pograniczu śląsko-łżyckim.

Pierwszy kościół wybudowano tutaj przed 1346 r. W latach 1654 i 1735 konieczna była jego rozbudowa, gdyż świątynia służyła wówczas śląskim protestantom jako tzw. Kościół ucieczkowy. Obecnie kościół jest pod wezwaniem Ścięcia Jana Chrzciciela. W jego wyposażeniu wyróżnia się późnogotycki tryptyk z 1496 r. z rzeźbami patrona św. Jana Chrzciciela. Św. Anny, św. Jadwigi Śląskiej. Do czasów II wojny światowej tryptyk ten znajdował się w Złotoryi. Boczny ołtarz pochodzi natomiast ze zrujnowanego po 1945 r. protestanckiego kościoła w Jałowcu.

Początki miejscowego dworu datuje się na XVII-stulecie. W latach 90. XVII w. dwukrotnie trawiły go pożary. Zniszczeniu uległy przy okazji bogate zbiory dokumentów dotyczących historii miejscowości. W 1801 r. pałacyk odbudował i upiększył nowy właściciel majątku Kościelnik von Fromberg. Obecnie dwór służy jako budynek mieszkalny.

• Mściszów

Mściszów leży we wschodniej części gminy nad potokiem Strużka. Informacje o tej miejscowości pisanej jako Sifridsdorf znajdujemy w dokumencie lokalnym Nowogrodźca z 1233 r. W średniowiecznych źródłach możemy odnaleźć także zlatynizowaną nazwę wsi Syffrida Villa (1305 r., 1376 r.).

Na przełomie lutego i marca 1945 r. toczyły się tutaj krwawe walki pomiędzy radzieckimi i niemieckimi wojskami. Przed 1945 r. we wsi funkcjonowały dwa kościoły: katolicki, starszy bo wzniesiony już w średniowieczu, który został zniszczony podczas ostatniej wojny oraz zbór protestancki, powstały w 1742 r. a przebudowany w latach 1806-1811 (obecnie jest to katolicki kościół pw. Zesłania Ducha świętego). Przed bramą do zrujnowanego kościoła stoi krucyfiks a pod nim leżą dwa krzyże pokutne. Jeden z nich, maltański ma wyraźny ryt miecza.

• Nawojów Łżycki

W Nawojowie Łużyckim godnym uwagi jest renesansowy dwór z krużgankami. W pobliżu miejsca gdzie wznosił się zniszczony w 1945 r. kościół, stoi krzyż pokutny z wrytym mieczem. Drugi Krzyż pokutny położony jest w lasku na zachód od wsi, niedaleko torów kolejowych.

Istnieją tutaj także miejsca cenne pod względem przyrodniczym. Fragment wyrobiska glinki kaolinowej został objęty ochroną prawną jako powierzchniowy pomnik przyrody. W wyrobisku zarejestrowano kilka gatunków roślin chronionych, takich jak rosziczka okrągłolistna, widłak goździsty, bagno zwyczajne.

• Nawojów Śląski

Miejscowość leży poniżej Lubania na prawym, śląskim brzegu Kwisy. Początki wsi sięgają wczesnego średniowiecza. Najstarszą częścią Nawojowa Śląskiego jest przysiółek Łagów. Znajduje się tam słowiańskie grodzisko założone na planie owalu, które datowane jest na IX-XI w. Nawojów Śląski w źródłach pisanych pojawia się po raz pierwszy w 1233 r. pod nazwą Hugisdorf. Z racji swojego śląskiego położenia miejscowość ciążyła w przeszłości nie ku Lubaniowi lecz ku Nowogrodźcowi.

• Piszczowice

Wież pojawia się po raz pierwszy w historii w dokumencie z 1268 r. Zapisano ją wtedy Schriuersdorph. W XIII w. wieś należała do dóbr rodziny von Schreibersdorf piszący się pierwotnie von Palowe. W czasach panowania Asuańczyków na Łużycach (1253-1319) była to bardzo ważna i wpływowa rodzina. Około 1422 r. miejscowość przeszła na własność rodu von Salza. W Piszczowicach urodził się Jakub von Salza, w latach 1520-1539 biskup wrocławski. Spośród innych właścicieli wsi można wymienić min. Gersdorfów, Bibranów, Kopischów, Warnsdorfów i Gablenzów. W latach 1580-1593 Piszczowice Górne były własnością rady miejskiej Lubania. W następnym stuleciu do mieszczan lubańskich należały także Piszczowice dolne.

Miejscowy kościół źródła wymieniają już w 1346 r. Obecny kościół pw. Macierzyństwa NMP pochodzi zapewne z XV w. i podlegał różnym przebudowom. W dużym parku znajdują się ruiny pałacu z XVI w. Spod Piszczowic znany jest ponadto wczesnośredniowieczne grodzisko. Przy szosie Zgorzelec – Lubań zachował się dawny zajazd pocztowy z 1802 r. Przed II wojną światową stał we wsi słup poczty saskiej, który zaginął po 1945 r.

W Piszczowicach został odnaleziony w 2007 r. bezcenny zabytek z czasów unii polsko-saskiej. Jest to część – posadowienie pocztowego słupa milowego króla Polski Augusta II Mocnego z 1725 r. Ma on postać sześciostanu, z charakterystycznymi żłobkowanymi bokami, z inicjałami króla – AR, dobrze widoczne są także nazwy miejscowości: Görlitz ... St i z drugiej strony uban (Lauban) ... St. Poniżej nazw miejscowości wykute są także daty ustawienia obelisku 1725, a pod nimi trąbki pocztowe. Na cokole ledwie widoczna jest także inskrypcja EK ... 1745, co wskazuje na ewentualną renowację (Artykuł z Ziemi Lubańskiej (2007-06-19, przypisany do nr 12 (323)).

• Radostów

Położony na wzgórzu w środku wsi kościół trzech króli należy do najbardziej charakterystycznych budowli Radostowa. Jest to jedna ze starczych świątyń chrześcijańskich w okolicach Lubania. Na podstawie stylu architektonicznego można datować budowę kościoła na XIII stulecie. W 1660 r. powstała wieża kościelna, zaś w 1824 r. świątynię przebudowano. Przed kościołem stoi barokowa rzeźba św. Jana Nepomucena. W piedestale rzeźby możemy ujrzyć tablicę upamiętniającą tragiczną śmierć właściciela Uniegoszczy Henryka von Nostitza (w 1643 r. zabili go żołnierze chorwaccy). Pierwotnie tablica stała w miejscu popełnienia zbrodni, na polu pod Uniegoszczem.

W 1742 r. protestanci mieszkańcy Radostowa otrzymali od króla Prus Fryderyka II zezwolenie na budowę zboru. W 1776 r. konieczna była przebudowa świątyni. Do naszych czasów z ewangelickiego kościoła zachowała się jedynie dzwonnica. W środkowej części wsi w sąsiedztwie parku znajdują się ruiny renesansowego pałacu zbudowanego z polecenia Nostitzów pod koniec XVI w.

• Uniegoszcz

Wieś pojawia się już w 1233 r. w dokumencie lokacyjnym Nowogrodźca. Właśnie Nowogrodziec a nie leżący po sąsiedzku Lubań, sprawował pierwotnie sądownictwo wyższe nad mieszkańcami Uniegoszczy. Dopiero później jurysdykcję przejął Lubań, który na krótko (lata 1427-1431) a później jeszcze po 1475 r. był właścicielem tej śląskiej wsi.

Nawiasem mówiąc mieszczenie lubańscy przez parę stuleci wiedli często spory z posiadaczami wsi. Przedmiotem konfliktów było najczęściej rybołówstwo w Kwisie, użytkowanie mostów i młynów na rzece, wyszynk piwa. Oprócz rady miejskiej Lubania Uniegoszcz była przed wiekami w rękach znanych rodów, zarówno śląskich jak i łżyckich.

Już w 1372 r. pojawia się wzmianka o kościele w Uniegoszczy. Obecny kościół wzniesiono około 1504 r. a przebudowano w 1832 r. Wykonany w drewnie ołtarz główny i ambona pochodzą z XVIII w. Część obecnego wyposażenia świątyni przywieźli po II wojnie światowej repatrianci ze Starożyńca w rumuńskiej Bukowinie. W Uniegoszczy znajduje się krzyż pokutny (tzw. morderczy) uznawany dotąd za zaginiony. Niestety nie zachowało się podanie w jakich okolicznościach krzyż powstał. W Uniegoszczy znajdował się niegdyś jeszcze inny zabytek dawnego prawa: wmontowana w mur cmentarny żelazna obroża na szyję (tzw. kuna).

5.3. Dziedzictwo materialne gminy Lubań³

Procesy osadnicze i rozwój przestrzenny gminy znacząco wpłynęły na stan zachowania i występowanie niektórych rodzajów obiektów i zespołów zabytkowych. Do obszarów o najwyższych wartościach krajobrazowych należą, zarówno obszary o krajobrazie gminnym, jak i otwartym.

Na terenie gminy Lubań znajduje się wiele przykładów architektury sakralnej, pałacowej oraz dworsko-folwarcznej, które są cennymi, ciekawymi i wartymi poznania obiektami. Teren gminy jest bogaty w znaleziska archeologiczne, przede wszystkim w związku z wielowiekową historią tych terenów. Istotną wartością są zachowane historyczne układy ruralistyczne większości wsi, których kształt jest doskonale widoczny.

Ciekawa jest też zabudowa wsi, charakterystyczna i jednolita dla całego terenu gminy. Przeważają w niej budynki mieszkalno-gospodarcze kamienne, ceglane z przełomu wieków, ustawiane względem siebie pod kątem prostym, tworzące najczęściej układy trzy obiektowe. Budynki mieszkalne czterech typów.

- **budynki kamienne**, nietynkowane, na rzucie wydłużonego prostokąta, piętrowe, przykryte dwuspadowym dachem o kącie nachylenia 40-45°, kryte dachówką karpiówką. Elewacje szczytowe dwu lub trój osiowe, elewacje boczne wieloosiowe. Wejście na osi od strony podwórka. Prostokątne okna i drzwi o obramieniach ceglanych – budynki murowane, tynkowane o gabarytach jak wyżej, dachach dwuspadowych lub naczółkowych i białych tynkowanych obramieniach okiennych.

- **budynki ceglane**, nietynkowane o elewacjach zdobionych różnymi układami polichromowanych cegieł, akcentujących podziały elewacji. Gabaryty i forma architektoniczna jak wyżej.

- **budynki o konstrukcji szachulcowej**, przeważnie z 2 połowy XIX w. Rzuty budynków prostokątne, parter ceglany, piętro szachulcowe. Tynkowane elementy murowane. Dachy dwuspadowe lub naczółkowe, kryte dachówką. W połaciach dachu otwarcia typu wole oko. Elewacje szczytowe dwu- lub trój- osiowe, często szczyty deskowane pionowo.

- **budynki willowe**, nieliczne, z początku XX w., o skromnych formach i detalach secesyjnych. Budynki gospodarcze – kamienne lub ceglane, nietynkowane, na rzucie prostokąta, parterowe o dachach dwuspadowych, czasem z otwarciami połaci – wolimi oknami, kryte dachówką.

Nadproża okien i drzwi proste lub odcinkowe, ceglane. Gospodarstwa często wydzielane są drewnianymi płotami sztachetowymi.

Na terenie gminy Lubań stwierdzono istnienie dziewięciu parków podworskich w miejscowościach: Jałowiec, Kościelnik, Kościelniki Dolne, Nawojów Śląski, Pisarzowice (4 obiekty) i Radostów Średni. Jako park użytkowany jest jedynie zabytkowy drzewostan w Pisarzowicach przy Gimnazjum Publicznym im. Aleksandra Fredry w Pisarzowicach i Zespole Szkolno-Przedszkolnym w Pisarzowicach. Pozostałe założenia parkowe są zaniedbane, o mało czytelnych elementach kompozycyjnych. Najcenniejszym elementem we wszystkich parkach podworskich jest obecność wielu zachowanych w dobrej kondycji starych drzew: wspaniałe świerki, sosny, żywotniki i cyprysy oraz aleje lipowe.

Na terenie gminy znajduje się 12 cmentarzy (w tym cmentarze przykościelne). Zieleń na cmentarzach traktowana jest marginesowo, zakładana jest przypadkowo. Czasami zauważa się resztki alei, jednakże głównie są to różnowiekowe, różnogatunkowe i umiejscowione w nieregularnych odstępach drzewa, rosnące wzdłuż ogrodzeń.

Krótką charakterystyką waloru zabytkowego poszczególnych wsi przedstawia się następująco:

- **Henryków Lubański**

Duża wieś położona nad ciekim Bród wzdłuż drogi lokalnej o kierunku wsch.-zach. i drogi miejskiej równoległej do niej, przecięta drogą główną o kierunku płn.-płd.

³ Gminny program opieki nad zabytkami dla gminy Lubań na lata 2016-2019

Najważniejszym obiektem zabytkowym jest tu kościół parafialny pw. Św. Mikołaja. Zespół kościelny, w skład którego wchodzi – kościół, plebania z 1776 r. oraz mur z bramą główną pochodzący z końca XVIII w. wraz z krużgankami i czterema kaplicami. Kościół wymieniany już w 1346 r., przebudowany w 1919 r., a rekonstruowany w latach 1947-1950. Jest to budowla orientowana, murowana z kamienia, tynkowana, jednonawowa z niewyodrębnionym, zamkniętym trójbocznym prezbiterium z nie wysoką wieżą od zach. oraz sygnaturką krytą dachówką. Dzieła. We wnętrzu warto zwrócić uwagę na zachowane elementy rzeźbiarskie z XVII i XVIII w., jak też obrazy Świętej Rodziny oraz wszystkich apostołów. Obrazy pochodzą z początku XIX w. Ikoną zabytków są także obrazy – obraz Judyty z głową Holoferensa z XVIII w. (skradziony z kościoła w roku 2000, odzyskany przez policję i odrestaurowany w 2009 r.), Anioła Archanioła, Biskupa z lwem, obraz Św. Mikołaja, patrona, który obecnie znajduje się w depozycie Kurii Biskupiej w Legnicy. Od płn. i wsch. kościół otaczają mury kościelny z podcieniami wraz krużganki, a także na placu kościelnym przy krużgankach znajdują się cztery kaplice oraz od strony płd. kaplica pogrzebowa, nieopodal której znajduje się główna brama wejściowa na teren kościelny z końca XVIII w.

Charakterystyczne dla wsi budynki to fabryka z końca XIX w., obecnie pełniąca funkcję Schroniska Młodzieżowego „Pod Cisem” i była szkoła z 1 ćw. XX w. Zabudowa wsi jest dość gęsta. Zachowały się transformatory i kapliczki przydrożne. Wieś nasycona zabudową świecką i sakralną o wartościach kulturowych, niewielki stopień zabudowy nowej, zachowany historyczny układ ruralistyczny, rozłóg pól. Stan obiektów zabytkowych - niezadowolający, większość wymaga remontów.

• Jałowiec

Niewielka wieś oparta o meandrującą drogę lokalną o kierunku płn.-płd. Najważniejszym obiektem zabytkowym jest tu założenie pałacowo-parkowe złożone z pałacu neoklasycystycznego z 1 połowy XIX w., modernizowanego w 2 połowie XIX w., na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjnego z trzyosiowymi ryzalitami w fasadzie i elewacji ogrodowej, zwieńczonymi trójkątnymi, płaskorzeźbionymi tympanonami. Balkony ryzalitu wspierają kolumny w porządku tokańskim. Oficyny i zabudowania gospodarcze przy pałacu murowane z 1 i 2 połowy XIX w. – stajnia, wozownia, obora, stodoła. Przy pałacu od zachodu ogród ozdobny założony prawdopodobnie wraz z budową rezydencji. Po przeciwległej stronie ogrodu wydzielono ceglanym murem, tereny sadu i mauzoleum neogotyckiego o formie baldachimu. Mauzoleum z cegły i w kamiennym detalu. Wewnątrz dawniej znajdował się sarkofag z rzeźbą (po 1870 r.). Na osi mauzoleum, po płd.-zach. stronie pomnikowa aleja lipowa z 2 połowy XVIII w. Zespół nieużytkowany w złym stanie technicznym.

W płd. części wsi Jałowiec znajdują się ruiny kościoła ewangelickiego wybudowanego w XVIII wieku. Kościół uległ zniszczeniu po 1945 r. W kościele św. Jana Chrzciciela w miejscowości Kościelnik – boczny ołtarz pochodzi ze zrujnowanego po 1945 r. protestanckiego kościoła w Jałowcu. Zachował się także cmentarz ewangelicki z XIX w.

Zabudowa mieszkalno-gospodarcza wsi jest skromniejsza, rozproszona, dziewiętnastowieczna są to budynki kamienne i ceglane.

Wartość kulturowa wsi polega na zachowaniu wszystkich elementów historycznych jej układu, nieznaczących przekształceniach i udziale współczesnej zabudowy. Stan obiektów zabytkowych – niezadowolający, większość wymaga remontów.

• Kościelnik i Kościelniki Dolne

Wieś średniej wielkości położona nad rzeką Kwisą przy drodze głównej Lubań Śląski – Leśna, o kierunku płn.-płd. Równolegle przez wieś przebiega linia kolejowa. Najważniejsze obiekty zabytkowe wsi stanowią: kościół z cmentarzem oraz zespół pałacu z folwarkami i parkiem.

Kościół pw. Ścięcia św. Jana Chrzciciela wzmiankowany w połowie XIV w., obecny z 1725 r. jest budowlą o skromnej architekturze z charakterystyczną drewnianą sygnaturką otoczony jest murem,

w którym od wewnętrznej strony zachowały się nisze z nagrobkami. Całość położona nad rzeką w otoczeniu starodrzewia. Przede wszystkim należy podkreślić, że w 2 poł. XVII służyła ona protestantom z sąsiedniego Dolnego Śląska (Kwisa miała wtedy charakter graniczny) za świątynię ucieczkową, co czyni z niej cenny pomnik trudnej historii pogranicza śląsko-łużyckiego. Ponadto w jej wnętrzu można podziwiać pochodzący ze Złotoryi tryptyk św. Jana Chrzciciela z przełomu XV i XVI w. oraz wprawiającą w zachwyt barokową ambonę. Pod murem kościelnym można zobaczyć również XVIII-wieczne epitafia ze znajdującego się obecnie w stanie całkowitej ruiny kościoła granicznego w Jałowcu. Z Jałowca pochodzi również ołtarz boczny.

Zespół pałacowy złożony z późnoklasycystycznego pałacu z około 1820 r., folwarku, parku i stawów hodowlanych, usytuowany jest w malowniczo ukształtowanym terenie w pld.-zach. części wsi. Pałac kamienny, otynkowany na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, kryty dachem mansardowym. Fasada dziewięcioosiowa z podcieniami kolumnowymi w porządku tokańskim. Okna prostokątne z opaskami, portal w prostym obramieniu. Centralną część posiadłości zajmuje dziedziniec folwarczny założony na planie wydłużonego prostokąta, otoczony zabudowaniami gospodarczymi i pałacem w narożniku pñ.-wsch. W latach 20-tych XIX w. powstał na terenie posiadłości niewielki park romantyczny (po stronie wschodniej pałacu). Obecnie pałac pełni funkcję mieszkalną – obiekt wielorodzinny. Stan dostateczny. Natomiast zabudowania gospodarcze w złym stanie technicznym, stawy i ogród zaniedbane.

Ponadto we wsi znajduje się funkcjonująca prywatna XX-wieczna cegielnia. Zachował się też charakterystyczny zespół budynków kolejowych – budynek stacji, budynek gospodarczy i szalec. Zabudowa mieszkalno-gospodarcza: wszystkich typów (podane wyżej). Najczęstszy typ to budynki kamienne i ceglane, kilka budynków willowych, nieliczne szkieletowe.

Wartość kulturowa polega na zachowaniu wszystkich elementów rozplanowania i historycznego rozwoju wsi: kościół, pałac z folwarkami, cegielnia, stacja PKP; jednorodności zabudowy mieszkalno-gospodarczej, niewielkim stopniu przekształcenia i niewielkim udziale nowej zabudowy. Stan obiektów zabytkowych – niezadowalający, większość wymaga remontów.

• Mściszów

Niewielka wieś położona wzdłuż łuku drogi o kierunku pñ.-wsch., której fragment stanowi droga lokalna i dalej główna Lubań – Gościszów. W części pñ.-wsch. wsi stawy hodowlane.

Najważniejszym obiektem zabytkowym jest tu ruina kościoła św. Jerzego, wzniesionego w 1501 r., przebudowanego w 1715 r. i zniszczonego w 1945 r. Zachowane fragmenty wskazują, że była to budowla jednonawowa z wyodrębnionym prezbiterium, murowana z kamienia, ze śladami sgraffitowej dekoracji na elewacjach. Kościół otoczony murem cmentarnym z szesnastowieczną bramą. W pobliżu kościoła plebania (obecnie dom mieszkalny) z 2 połowy XVIII w.

Drugi kubaturowy obiekt sakralny we wsi to obecny kościół parafialny pw. Zesłania Ducha Świętego, wzniesiony pierwotnie jako kościół ewangelicki wybudowany w latach 1806-1811 w miejscu starszej drewnianej budowli. Restaurowany w XX w. Jest to budynek na planie prostokąta, wysoki, kryty dachem łamanym. We wnętrzu zachowały się dwupiętrowe, drewniane empory, typowe dla kościołów ewangelickich, klasycystyczny drewniany ołtarz oraz ambona. Ogólnie wystrój pozostał skromny i całkiem stylowy. W bezpośrednim sąsiedztwie kościoła – budynek byłej szkoły z 1 połowy XIX w. Wymienione wyżej budynki w stanie technicznym zadowalającym.

Zabudowa mieszkalno-gospodarcza historycznie lokalizowana po obu stronach drogi, w pewnym od niej oddaleniu, rozluźniona, reprezentuje budynki kamienne, ceglane i o konstrukcji szachulcowej, przy czym założenia kamienne są tu szczególnie okazałe. Natomiast szczególnie malownicze założenie o konstrukcji szachulcowej zachowało się we wsch. części wsi, nad stawem. We wsi niekorzystnie zaznacza się współczesna zabudowa mieszkaniowa.

Wartość kulturowa wsi polega na zachowaniu wszystkich elementów rozplanowania i historycznego, rozwoju, podstawowym nasyceniu historyczną. zabudową mieszkalno-gospodarczą. Stan obiektów zabytkowych – niezadowalający, większość wymaga remontów.

• Nawojów Łużycki

Wieś położona nad rzeką Kwisą na kierunku płd.-zach. – płn.-wsch. Wzdłuż drogi głównej Lubań – Nowogrodziec.

Najważniejszym obiektem zabytkowym jest tu dwór z częścią obecnie pełniącą funkcję kościoła filialnego pw. Matki Boskiej Szkaplerznej. Wzniesiony pierwotnie w latach 1570-1571, rozbudowany w XVIII w., poważnie zniszczony w 1945 r., odbudowany w latach 1966-1968. Całość składa się z dwóch skrzydeł ustawionych względem siebie pod kątem prostym. Od strony dziedzińca zachowały się dwukondygnacyjne, renesansowe krużganki, wsparte w parterze na kolumnach tokańskich, na piętrze jońskich. Bogate zdobienia piętra herbami i kariatydami, inskrypcjami. Na elewacjach zachowały się pozostałości renesansowej dekoracji sgraffitowej. Renesansowe fragmenty budowli w bardzo złym stanie. Warto nadmienić, że pałacową elewację upiększały niegdyś sgraffita o motywach zwierzęcych i alegorycznych. Znaczący temat zaliczają szlachecką siedzibę z Nawojowa Łużyckiego do najcenniejszych zabytków architektury renesansowej w obszarze całych Górnych Łużyc.

Do dworu od strony płn. niemal przylegają zabudowania gospodarcze oraz czworaki i lamus. Całość otoczona starodrzewiem tworzy zespół o istotnym znaczeniu kulturowym mimo złego stanu technicznego.

Zabudowa mieszkalno-gospodarcza wsi znacznie rozluźniona. Występują typy zabudowy mieszkalnej (kamienne, ceglane i o konstrukcji szachulcowej) przy czym liczne są budynki willowe osiach w szczycie. Pojawia się też tu na elewacjach eklektyczny detal architektoniczny.

Dość znaczny jest udział nowej, bezstylowej zabudowy mieszkaniowej oraz dysharmonijne obiekty post PGR-owskie. Wartość kulturową obszaru określa jednoznaczność historycznej zabudowy mieszkalno-gospodarczej, a podnosi szczególnie malowniczy krajobraz nadrzeczny – łąki, pola, zarośla, drzewa. Stan obiektów zabytkowych – niezadowalający, większość wymaga remontów.

Kamienne Krzyże w Nawojowie Łużyckim

Kamienne krzyże były wystawiane od XIII aż po poł. XVI w. przez osoby, które dopuściły się zbrodni. Wystawienie krzyża było zazwyczaj ostatnim postanowieniem umowy pojednawczej, zawieranej za pośrednictwem władz lub kościoła pomiędzy krewnymi ofiary a zabójcą w trakcie rozprawy ugodowej. Krzyż miał przypominać o zbrodni, skłaniać do modlitwy za zmarłego oraz świadczyć, że morderca wypełnił wszystkie warunki ugody. O lokalizacji pomnika decydowali zazwyczaj krewni ofiary. W Nawojowie Łużyckim można zobaczyć dwa kamienne krzyże. Jeden znajduje się przy drodze na Nowogrodziec w miejscu, gdzie do 1945 r. stał neogotycki kościół. Natomiast drugi kamienny krzyż uchodzi za najmniej dostępny zabytek tego rodzaju na Dolnym Śląsku. Szczegółowy opis ścieżki zamieszczony w literaturze tematu brzmi następująco: „od linii kolejowej Lubań-Węglińiec odbijamy na wschód (prostopadle do linii) przy słupku 7,4. Następnie podążamy przez las ok. 100 m, dochodząc do słabo widocznej ścieżki. Tą ścieżką udajemy się na północ, gdzie po przebyciu ok. 100 m odnajdujemy po jej prawej stronie wkopany w ziemię krzyż”.

• Nawojów Śląski

Niewielka wieś położona nad rzekami Kwisą i Luciąż, przy drodze lokalnej o kierunku płd.-zach. – płn.-wsch. i o kierunku płn.-zach. Najważniejszy obiekt zabytkowy wsi to położony u zbiegu ww. dróg zespół dworski z aleją parkową. Budynkowi mieszkalnemu, piętrowemu, murowanemu, tynkowanemu z 2 połowy XVIII w. towarzyszą zabudowania gospodarcze zgrupowane wokół dwóch dziedzińców. Jest to założenie osiowe, którego przedłużenie stanowi aleja. Obecnie obiekt nie jest użytkowany. Stan techniczny dostateczny. Drugi zespół dworski, położony w południowej części wsi, skromniejszy w założeniu, składa się z budynku mieszkalnego i zabudowań gospodarczych. Dwór

murowany, tynkowany, na rzucie krótkiego prostokąta, piętrowy, kryty dachem mansardowym o fasadzie 7-osiowej z oszczędnym detałem – opaski okienne, płyciny, boniowanie oraz zdobniejszym portalem z wyakcentowanym zwornikiem. Obecnie pełni funkcję mieszkalną wielorodzinną. Zabudowania gospodarcze oskrzydlają czworoboczny dziedziniec wewnętrzny. Stan techniczny zły. Zabudowa mieszkalno-gospodarcza w znacznym stopniu rozluźniona w typach budynków mieszkalnych kamiennych i ceglanych.

Wartość kulturowa obszaru polega na zachowaniu dwóch zespołów dworskich, a także na malowniczości krajobrazu nadrzecznego z elementami historycznej zabudowy mieszkalno-gospodarczej. Stan obiektów zabytkowych – niezadowolający, większość wymaga remontów.

• **Pisarzowice**

Duża wieś położona wzdłuż drogi lokalnej o kierunku wsch.-zach., z której wybiegają drogi poprzeczne. Równolegle wzdłuż wsi prowadzi droga główna Lubań – Zgorzelec. Przez wieś przepływa potok. Do najważniejszych obiektów zabytkowych wsi należą: kościół, założenia pałacowe (I-V).

Kościół parafialny pw. Macierzyństwa Najświętszej Marii Panny wzmiankowany w 1346 r. Obecna świątynia powstała zapewne na przełomie XV i XVI w., przebudowana w XVIII w. Orientowany, murowany z kamienia, tynkowany, jednonawowy z niewyodrębnionym prezbiterium, bezwieżowy, z drewnianą sygnaturką. We wnętrzu zachowały się gotycki portal kamienny i barokowy ołtarz z XVIII w. Warto także zwrócić uwagę na kilka epitafiów z XVIII w. wmurowanych na wewnętrznych i zewnętrznych ścianach kościoła. Kościół otoczony jest murem i starodrzewiem. Stan techniczny dobry.

W jego bezpośrednim sąsiedztwie zlokalizowany jest zespół pałacowy (I) składający się z pałacu, oficyny pałacowej i zabudowań gospodarczych, usytuowanych wokół kwadratowego dziedzińca. Aktualnie pałac w niemal całkowitej ruinie, wzniesiony na początku XVIII w., gruntownie przebudowany w 2 połowie XVIII w. i w XIX w., zniszczony w 1945 r. Było to założenie czworoboczne, trójkondygnacyjne z wewnętrznym dziedzińcem. Do pałacu od zach. przylega ogród ozdobny, od strony zabudowań gospodarczych ogród uprawny. Obecnie zaniedbane. Oficyna piętrowa z zachowanym detałem stiukowym przedstawiającym popiersia ujęte w ornament złożony z ceowników i małżowin. Budynek pełni funkcję mieszkaniową wielorodzinną. Zabudowania gospodarcze w stanie technicznym bardzo złym. Układ przecięty starą drogą folwarczną.

Kolejny cenny obiekt to zespół pałacowo-parkowy II – Pisarzowice Środkowe. Pałac wybudowano prawdopodobnie w 2 połowie XVII w., następnie przebudowano w XVIII i XIX w. Jest on dwukondygnacyjnym mezaninem na planie prostokąta z dostawioną od zachodu przeszkloną werandą wspierającą taras widokowy. Budynek kryty czterospadowym dachem z sygnaturką i lukarnami. Kondygnacje wydzielono gzymsami i zwieńczono zdobnym gzymsiem koronującym. Elewacje 7-osiove; w pierwszej kondygnacji dwa prostokątne nadproża podkreślone prostymi nadokiennikami, na osi łukiem pełnym. Portal główny z nadprożem o dekoracji stiukowej. W latach 60-tych XIX w. założono na terenie dworskich łąk park krajobrazowy ze stawami. Na początku XX w. po pld.-wsch. stronie pałacu powstał park ozdobny. Obecnie pałac znajduje się najprawdopodobniej w rękach prywatnych. Stan techniczny dobry.

We wsi znajduje się też zespół pałacowy III – Pisarzowice Dolne. Pałac wzniesiony został prawdopodobnie w latach 20-tych XX w., w duchu późnego baroku francuskiego, być może w miejscu starszej budowli. Jest to obiekt murowany, otynkowany, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny, kryty mansardowym dachem z lukarnami. Fasada 3-osiowa poprzedzona werandą dostępną po wysokich schodach, w elewacji tylnej także dostawiona przeszklona weranda. Okna prostokątne. Budynek jest opuszczony, w złym stanie technicznym. Zabudowania folwarczne, kamiennie-ceglane, pochodzą przeważnie z XX w. i poza gorzelnią są w zadowolającym stanie technicznym.

Kolejnym zespołem jest zespół pałacowy IV – Pisarzowice Górne. Pałac eklektyczny w stylu renesansu francuskiego powstał w latach 1860-1861. Jest to budynek murowany, tynkowany, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny z ukośnie ustawioną wieżą której hełm otwarto lukarnami. Fasada 6-osiowa, elewacje boczne 2-osiove. Okna w obramieniach z uszakami, na piętrze dodatkowo gzymsy nadokienne. W trójkondygnacyjnym ryzalicie środkowym fasady podwójne okna arkadowe. Kondygnacje dzieli podwójny gzyms. Stan techniczny zły. Zabudowania gospodarcze wokół nieregularnego dziedzińca pochodzą przeważnie z 2 połowy XIX w., później przebudowane. Na majdan prowadzą dwie drogi gospodarcze obsadzone drzewami. Po płd.-wsch. stronie pałacu rozciąga się park krajobrazowy z lat 60-tych XIX w. W północnej części majątku usytuowany jest staw hodowlany.

Ostatni cenny zespół to zespół pałacowy V położony w części wschodniej wsi, który wybudowany został w poł. XIX w. Pałac jest dwukondygnacyjnym, murowany budynkiem, na rzucie prostokąta. Elewacje tynkowane z elementami ceglanymi. W fasadzie weranda dwukondygnacyjna. Stan techniczny budynku bardzo dobry. W otoczeniu zabudowania gospodarcze z XIX w., w stanie dobrym.

Zabudowa mieszkalno-gospodarcza wsi jest różnorodna. Występują wszystkie typy historycznych obiektów mieszkalnych, poza budynkami o konstrukcji szachulcowej. Dość znaczny udział domów typu willowego. Zabudowa przeważnie dziewiętnastowieczna. Zachował się tu też ciąg zabudowy międzywojennej – kolonia – złożona z szeregu domków o jednakowej formie architektonicznej (tj. parterowe z poddaszem mieszkalnym, kryte dwuspadowym dachem z niewielkim otwarciem w połaci, elewacja frontowa osiowa, pozbawiona detalu. Zachował się także dawny zajazd pocztowy z 1802 r. oraz transformator. Wartość kulturowa wsi polega na dużym nasyceniu zespołami pałacowo-parkowymi oraz obiektami o wartościach zabytkowych, reprezentatywnych dla wszystkich typów zabudowy. Stan obiektów zabytkowych – niezadowolający, większość wymaga remontów.

• Radogoszcz

Niewielka wieś położona nad rzeką Kwisą na kierunku płn.-płd. wzdłuż drogi głównej Lubań – Ołdrzychów. Charakterystycznym obiektem przemysłowym jest tu młyn wodny, murowany z 2 połowy XIX w. Obecnie nieużytkowany.

Zabudowa mieszkalno-gospodarcza wsi rozluźniona, zwarta jedynie na niewielkich odcinkach. Przeważnie dziewiętnastowieczna reprezentuje wszystkie typy historycznej zabudowy mieszkalnej (kamienne, ceglane, o konstrukcji szachulcowej i willowe). Wartość kulturowa wsi polega na występowaniu wszystkich typów historycznej zabudowy mieszkalno-gospodarczej i zachowaniu obiektu przemysłowego z połowy XIX w. Stan obiektów zabytkowych – niezadowolający, większość wymaga remontów.

• Radostów Dolny, Średni i Górny

Duża wieś położona nad rzeką Luciąż, wzdłuż drogi głównej i lokalnej, na kierunku płn.-płd. Najważniejszymi obiektami zabytkowymi wsi są: pałac, kościół i dzwonnica. Pałac wzniesiony został w 1599 r. jako dwór renesansowy, potem wielokrotnie był przebudowywany (XVII w., 2 połowa XIX w.). Jest to nieregularne założenie dwuskrzydłowe, dwukondygnacyjne, przykryte dachem dwuspadowym z renesansowymi szczytami. W elewacji południowej zachował się arkadowy portal z datą 1599 i herbem właścicieli – Nostitzów. Od zach., w trakcie przebudowy, dostawiono wieżę zwieńczoną sterczynami, mieszczącą klatkę schodową. W tym samym czasie, po stronie wsch. dostawiono neorenesansowy portyk wspierający niegdyś taras. Obramienia okienne w większości o klasycystycznej neorenesansowej formie, nieliczne oryginalne obramienia renesansowe. Obecnie pałac znajduje się w ruinie. Od zach. strony pałacu zlokalizowany jest rozległy folwark o kompozycji budynków czworobocznej wokół prostokątnego majdanu. Od płn. do pałacu przylega obszar ogrodzony niegdyś murem kamiennym, obecnie zachowanym jedynie fragmentarycznie. W obrębie muru najprawdopodobniej znajdował się ogród warzywny i sad. Stanowi on najstarszy – XVII-wieczny lub z

początku XVIII w. – element otoczenia dworu. W 2 połowie XIX w. przy pałacu założono niewielki park z polaną widokową.

Kościół filialny pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy pochodzący z XVIII w. jest budowlą zlokalizowaną na wzniesieniu, murowany, tynkowany, otoczony murem kamiennym. Przed nim figura kamienna św. Jana Nepomucena. Pomiędzy kościołem a pałacem w 1878 r. ustawiono kamiennie-ceglaną dzwonnice o formie neoromańskiej. Wokół mur z 2 poł. XIX w. z okazałą, XVIII-wieczną bramą remontowaną na przełomie XIX i XX w.

Zabudowa mieszkalno-gospodarcza wsi rozluźniona, prezentuje typy historycznej zabudowy mieszkalnej kamiennej, ceglanej i o konstrukcji szachulcowej, pochodzi przeważnie z XIX w.

Wartość kulturowa wsi polega na zachowaniu założenia parkowo-pałacowego, w powiązaniu z obiektami sakralnymi, a także na występowaniu jednolitej reprezentatywnej historycznej zabudowy mieszkalno-gospodarczej. Stan obiektów zabytkowych – niezadowalający, większość wymaga remontów.

• Uniegoszcz

Obecnie w granicach administracyjnych gminy leży niewielka część dawnej wsi Uniegoszcz. Historyczna zabudowa mieszkalno-gospodarcza reprezentuje typy zabudowy kamiennej i ceglanej.

Kuna w Uniegoszczy

Kuna to metalowa obręcz, za pomocą, której unieruchamiano skazańca, głównie celem pośmiewiska. Pozostałości tego rodzaju urządzenia penitencjarnego znajdują się w Uniegoszczy. W murze kościelnym na lewo od wejścia umieszczony jest bazaltowy kamień, na którym wyryto dłoń ułożoną we wskazującym geście oraz datę 3 grudnia 1795. Inskrypcja przypomina o ostatnim użyciu kuny w Uniegoszczy.

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej.

Na obszarze gminy Lubań funkcjonują dwie z ww. form. Jest to wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

5.4.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Lubań znajduje się 29 obiektów wpisanych do rejestru zabytków (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Lubań

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	NUMER	OBIEKT	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Henryków Lubański	392	kościół parafialny pw. Św. Mikołaja	417/936	05.09.1961
2	Henryków Lubański	392	plebania w zespole	418/1481	25.01.1966
3	Henryków Lubański	213	dom mieszkalny	556/1112/J	13.10.1992
4	Jałowiec		kościół ewangelicki	559/1482	25.01.1966
5	Jałowiec		pałac	558/1483	25.01.1966
6	Jałowiec		park	557/863/J	04.02.1985
7	Kościelnik	37	kościół ewangelicki, ob. pw. Ścięcia Św. Jana Chrzcziciela	419/864	19.04.1961
8	Kościelnik	37	cmentarz w zespole kościelnym	420/1043/J	01.08.1990
9	Kościelnik	56	park	560/ 1029/J	21.12.1990
10	Mściszów		kościół parafialny pw. Św. Jerzego (ruina)	421/1490	25.01.1966
11	Mściszów		kościół ewangelicki, ob. katolicki, filialny pw. Zesłania Ducha Św.	A/1090	03.11.2008
12	Nawojów Łużycki	47	zespół dworski	561/266	27.04.1951
13	Nawojów Łużycki		dwór, ob. w części kościół filialny pw. Chrystusa Króla	561/266	27.04.1951
14	Nawojów Łużycki		krużganki renesansowe w zespole dworskim	A/5874/606	28.08.1959
15	Pisarzowice	120	kościół parafialny pw. Macierzyństwa NMP	422/1492	25.01.1966
16	Pisarzowice	204	zespół folwarczny	566/1259/J	29.04.1996
17	Pisarzowice	204	dom zarządcy folwarku	566/1259/J	29.04.1996
18	Pisarzowice	204	budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	566/1259/J	29.04.1996
19	Pisarzowice	204	obora z częścią mieszkalną w zespole folwarcznym	566/1259/J	29.04.1996

20	Pisarzowice	214	zespół pałacowo-parkowy I	563/989	03.09.1963
21	Pisarzowice	214	pałac (ruina)	563/989	03.09.1963
22	Pisarzowice	214	park pałacowy	567/705/J	10.11.1981
23	Pisarzowice	3a	oficyna pałacowa w zespole	562/1493	25.01.1966
24	Pisarzowice	285	pałac w zespole pałacowo-parkowym	564/926/J	29.05.1989
25	Pisarzowice	285	park w zespole pałacowo-parkowym	565/865/J	04.02.1985
26	Radostów Średni		kościół filialny pw. Trzech Króli	423/941	11.09.1961
27	Radostów Średni		pałac	568/791	14.11.1960
28	Radostów Średni		park	569/1048/J	07.09.1990
29	Radostów Górny	68	dom mieszkalny	38/A/00	14.11.2000

5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków podlegają ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest między innymi do:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnienia zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu gminy Lubań wpisane są do rejestru zabytków ruchomych. Ze względów bezpieczeństwa ich listy nie są upubliczniane.

5.5. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,

- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 r. Nr 75, poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu o warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

Gminna ewidencja zabytków gminy Lubań została przyjęła Zarządzeniem nr 2/2017 Wójta Gminy Lubań z dnia 24 stycznia 2017 r. Ewidencja została opracowana w formie zbioru kart

adresowych dla obiektów architektury oraz stanowisk archeologicznych z terenu gminy Lubań (Tabela nr 1, Załącznik nr 1 i 2).

• STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE UJĘTE W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW

Zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Przedmiotem ochrony są zatem nie tylko poszczególne wytwory człowieka, ale i ich kulturowy kontekst – razem tworzą integralną całość, w terminologii naukowej zwaną stanowiskiem archeologicznym. Wydzielony wytwór określa się natomiast mianem artefaktu. Stanowiskiem archeologicznym jest obszar występowania archeologicznych zabytków nieruchomych i ruchomych jako spójnej całości, zaś artefaktem jest wydzielony, indywidualny zabytek ruchomy, np. pozyskany w trakcie badań archeologicznych. Wzajemne powiązanie przestrzenne poszczególnych nieruchomych i ruchomych części stanowiska archeologicznego stanowi właściwą, oryginalną i niepowtarzalną substancję zabytku archeologicznego.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych i niekoniecznie może dokładnie odpowiadać zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Środowisko kulturowe gminy Lubań zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Stanowiska archeologiczne datowane są od prehistorii (epoki kamienia) do czasów nowożytnych. Są to przede wszystkim osady wczesno- i późnośredniowieczne. Na terenie gminy Lubań znajduje się 207 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych (Załącznik nr 2) ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

W wojewódzkiej ewidencji znajdują się także strefy obserwacji archeologicznej (Tabela nr 2), które nie zostały ujęte w gminnej ewidencji zabytków. Na obszarze takiej istnieje możliwość występowania zabytków archeologicznych. Prowadzenie robót budowlanych na tym obszarze wiąże się z ryzykiem znalezienia przedmiotów zabytkowych, co nakłada na inwestora obowiązek wstrzymania robót i powiadomienia konserwatora zabytków. Po zbadaniu przedmiotu konserwator zabytków może nakazać wstrzymanie robót budowlanych oraz wykonanie na koszt inwestora badań archeologicznych terenu i sporządzenia dokumentacji archeologicznej.

Tabela nr 2. Obszary ochrony archeologicznej na terenie gminy Lubań

MIEJSCOWOŚĆ	OBSZARY OCHRONY ARCHEOLOGICZNEJ
JAŁOWIEC	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej
HENRYKÓW LUBAŃSKI	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego
KOŚCIELNIK	strefa ochrony archeologicznej zespołu pałacowo-parkowego strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej
KOŚCIELNIKI DOLNE	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego

MŚCISZÓW	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego
NAWOJÓW ŁUŻYCKI	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego
NAWOJÓW ŚLĄSKI	strefa ochrony archeologicznej grodziska wczesnośredniowiecznego
PISARZOWICE	strefa ochrony archeologicznej grodziska średniowiecznego strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego
RADOGOSZCZ	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego
RADOSTÓW DOLNY	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej
RADOSTÓW GÓRNY	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego
RADOSTÓW ŚREDNI	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego
UNIEGOSZCZ	strefa obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej oraz intensywnego osadnictwa średniowiecznego

5.6. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki uznane za część własnego dziedzictwa. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem. Większość tych elementów na terenie gminy Lubań nie była naukowo badana.

Obowiązkiem władz gminnych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną. Ochrona skupia się głównie na procesach przekazywania elementów dziedzictwa niematerialnego z pokolenia na pokolenie, (np.: w opowieściach, pieśniach, obrzędach rodzinnych, ceremoniach lokalnych czy w przekazie umiejętności z ojca na syna albo z mistrza na ucznia), a nie na wytwarzaniu konkretnych środków, za pomocą których jest wyrażane (takich jak przedstawienia taneczne, pieśni, instrumenty muzyczne czy rzemiosło).

• KULTURA

Kultura odgrywa wielką rolę w budowaniu tożsamości i samo identyfikacji mieszkańców. Dzięki niej następuje integracja ludzi z miejscem zamieszkania. Pełni również rolę promocji gminy i regionu przedstawiając unikalne dla tego regionu obyczaje, sztukę czy rekonstrukcje wydarzeń historycznych.

Działalność w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, szerzeniem tradycji lokalnych oraz kształtowania współczesnego środowiska kulturowego na terenie gminy Lubań prowadzi Gminny Ośrodek Kultury i Sportu (GOKiS), który funkcjonuje od 1 stycznia 2007 r. Instytucja mieści się w Urzędzie Gminy Lubań przy ul. Dąbrowskiego 18. W skład GOKiS wchodzi Gminna Biblioteka Publiczna z/s w Pisarzowicach i jej Filie w Radogoszczy i Radostowie. Ośrodek administruje pięcioma świetlicami wiejskimi, w których odbywają się imprezy okolicznościowe i kulturalne.

GOKiS organizuje przeglądy, konkursy, imprezy kulturalne, sportowe i rekreacyjne; prowadzi zajęcia artystyczne i koła zainteresowań dla dzieci, młodzieży oraz dorosłych z terenu gminy Lubań; popularyzuje czytelnictwo; Do największych organizowanych cyklicznie imprez plenerowych GOKiS należą Ogólnopolskie Imieniny Henryka, Henryki i Henrykowa w Henrykowie Lubańskim oraz Dożynki Gminne.

Na terenie gminy, przy GOKiS, działają zespoły folklorystyczne Marysieńki i Cisowianki.

Do dyspozycji mieszkańców gminy Lubań są świetlice wiejskie, które zajmują się krzewieniem kultury: w Henrykowie Lubańskim, w Kościelniku, w Mściszowie, w Nawojowie Łużyckim, w Pisarzowicach, w Radogoszczy, w Radostowie Średnim.

Ponadto, na terenie gminy funkcjonują Koło Gospodyń Wiejskich oraz stowarzyszenia:

- Stowarzyszenie Miłośników Wsi Pisarzowice założone zostało przez mieszkańców w dniu 25 października 2007 r.;
- Stowarzyszenie Rozwoju Henrykowa Lubańskiego założone zostało przez mieszkańców w dniu 2 grudnia 2007 r.;
- Stowarzyszenie mieszkańców Jałowiec, Kościelnik, Kościelniki Dolne zostało założone w dniu 14 stycznia 2008 r.
- Stowarzyszenie na rzecz rozwoju Wsi Nawojów Łużycki i Nawojów Śląski założone zostało przez mieszkańców w dniu 27 stycznia 2008 r.;
- Stowarzyszenie Bezpieczna Gmina Lubań – gmina Lubań od 1999 r. należy do związku międzygminnego o nazwie Związek Gmin „Kwisa” z siedzibą w Lubaniu przy ul. 7 Dywizji 14.

Największa cykliczna impreza organizowaną na terenie gminy jest Impreza Imieniny Henryka (Święto Gminy Lubań). Każdego roku, na scenie plenerowej w centralnej części miejscowości prezentowana jest bogata oferta działań kulturalnych i rozrywkowych. Imieniny Henryka są również świetną okazją do promocji 1300-letniego cisa henrykowskiego – najstarszego drzewa w Polsce i najprawdopodobniej w środkowej Europie. W związku z tym, coroczną tradycją Imienin Henryka jest sadzenie drzewek cisowych przez gości honorowych. Corocznie na scenie prezentowany jest dorobek kulturalny młodych twórców z gminy i okolic oraz lokalnych zespołów folklorystycznych – Cisowianki i Marysieńki. Stałym punktem programu jest również widowiskowy Turniej Henryków Lubański kontra Henryków z zaprzyjaźnionej gminy Ziębice.

Zgodnie z tradycją w gminie co roku hucznie obchodzone są dożynki, które odbywają się na początku września. Uroczystość jest świętem, podczas którego rolnicy dziękują za zebrane plony oraz okazją do wypoczynku i dobrej zabawy po całym roku ciężkiej pracy na roli. Tradycyjnym punktem uroczystości jest konkurs na najpiękniejszy Wieniec, którego celem jest rozbudzenie, poszerzenie zainteresowań twórczością ludową oraz zaprezentowanie uczestnikom Święta Plonów wieńców o walorach etnograficznych i artystycznych. Wieńce oceniane były w następujących kryteriach: zgodność z tradycją w zakresie formy, kompozycja, materiał, technika i poziom wykonania (kunsztu), zastosowanie oryginalnych nowatorskich inwencji. Imprezie towarzyszą występy, koncerty muzyczne i wiele innych zabaw.

• TURYSTYKA I REKREACJA

Gmina Lubań to obszar atrakcyjny pod względem turystycznym, dzięki walorom krajobrazowym i przyrodniczym. Jest to miejsce, które posiada predyspozycje do rozwoju takich form wypoczynku jak: wędkarstwo, turystyka wędrowska czy też wypoczynek świąteczny oraz turystyka krajoznawcza.

Przez gminę Lubań przebiegają dwa oznakowane szlaki turystyczne:

- **Szlak niebieski** jest fragmentem szlaku Sulików – Siekierczyn – Lubań – Gryfów Śląski. Odcinek znajdujący się na terenie naszej gminy ma ok. 6 km długości i prowadzi od Pisarzowic do Lubania, następnie podnóżem Harcerskiej Góry lasami biegnie ku granicy na północ od Jałowca.

– **Szlak zielony** bierze początek i prowadzi przez Kamienną Górę do Lubańskiego Lasu, gdzie wkracza na teren gminy. Długość szlaku na odcinku gminy wynosi ok. 3,5 km i prowadzony jest przez tereny leśne.

Znajdują się tu również trasy rowerowe:

- **Szlak czerwony** – trasa „Dolina Kwisy”, obejmująca fragment gminy na odcinku od Nowogrodzic – Nawojów Śląski – Uniegoszcz – Lubań (miasto) – Jałowiec – Kościelnik i dalej do Czarniawego Zdroju;
- **Szlak fioletowy** – ER-4 trasa przyrodniczo-historyczna „Średniowiecznych miast Wrocław – Dreżno”, obejmująca fragment gminy na odcinku Henryków Lubański – Radogoszcz – Uniegoszcz – Lubań (miasto) – Radostów Średni – Mściszów i dalej do Lwówka Śląskiego;
- **Szlak niebieski** – trasa przyrodniczo-historyczna „Szlakiem krzyży pokutnych” przebiegająca przez Mściszów – Radostów Średni – Radostów Dolny – Nawojów Śląski – Radogoszcz – Nawojów Łużycki;
- **Szlak żółty** – trasa Śląsko-Łużycka, obejmująca północno – wschodni fragment gminy na odcinku Nowogrodzic – Radostów Średni – Mściszów.

Na terenie gminy kończy się ścieżka dydaktyczna pieszo-rowerowa „Szlakiem Wygasłych Wulkanów”. Ścieżka jest jedną z atrakcyjniejszych metod nauczania o budowie wewnętrznej trzeciorzędowych pokryw bazaltowych i kominów wulkanicznych. Przez teren gminy przebiegają również ścieżki rowerowe – ER4 z kierunku Lwówka Śląskiego do Sławnikowic i „Szlak Śląsko-Łużycki” przebiegający przez teren gminy z Nowogrodzka drogą leśną do Radostowa Dolnego przez Radostów Średni do Mściszowa i Gościszowa oraz szlak pielgrzymkowy Św. Jakuba biegnący z kierunku Nowogrodzka przez Nawojów Śląski, Uniegoszcz, Lubań, Pisarzowice, Henryków Lubański w kierunku Zgorzelca.

Przez gminę przechodzą również szlaki pielgrzymkowe:

- **Dolnośląska Droga św. Jakuba** obejmująca fragment gminy Lubań na odcinku: Nawojów Śląski – Uniegoszcz – Lubań – Pisarzowice – Henryków Lubański. Droga oznaczona jest muszlą św. Jakuba, która jest także symbolem pielgrzymów, dodatkowe oznakowanie to żółte strzałki;
- **Via Regia – Podkarpacka Droga św. Jakuba**, zwana też Drogą Królewską, przebiega przez następujące miejscowości: Radostów Górny – Uniegoszcz – miasto Lubań – Pisarzowice – Henryków Lubański;
- **Sudecka Droga św. Jakuba** – stanowi jeden ze szlaków w ramach dróg św. Jakuba łączący Krzeszów przez Jelenia Górę z Lubaniem i przebiegający przez Lubań drogą Via Regia oraz Dolnośląską Drogę św. Jakuba;

Niewątpliwie do atrakcji gminy należy rosnący w Henrykowie Lubańskim cis pospolity. Jest najstarszym drzewem w Polsce i najprawdopodobniej w Europie Środkowej. W literaturze różnie szacuje się jego wiek: 1200, 1300, a nawet 1500 lat. W 2005 r. gmina Lubań rozpoczęła realizować długoterminowy projekt mający na celu uatrakcyjnienie i uporządkowanie terenu wokół tego pomnika przyrody. W 2005 r. została zawarta umowa użyczenia pomiędzy Starostwem Powiatowym w Lubaniu a gminą Lubań nieruchomości na której bezpośrednio rośnie cis. Do cisa prowadzi droga dojazdowa, wykonany został parking dla turystów odwiedzających to miejsce, a także odtworzony kamienny mur oraz umieszczona tablica informacyjna o gminie Lubań. Na terenie wsi Henryków Lubański zostały umieszczone tablice ułatwiające dojazd turystom chcących zobaczyć drzewo.

Ponadto do ciekawych i atrakcyjnych miejsc w gminie można zaliczyć:

- **wyrobisko glinki kaolinowej** – powierzchniowy pomnik przyrody w Nawojowie Łużyckim, obejmujące torfowisko, utworzone w jednym z dawnych wyrobisk gliny. Obiekt cenny ze względu na występujące tu płazy i gady, a także rzadką roślinność wodną i bagienną. Spotkać tutaj można rosziczkę okrągłolistną, widłaka goździstego i bagno zwyczajne;
- **aleja lipowa** przy kompleksie folwarczno-pałacowym w Jałowcu, pomnikowa aleja obsadzona jest 21 lipami drobnolistnymi, wiek drzew określa się na ok 200 lat;

- **aleja dębowa** (potocznie nazywana drogą przez „dęby”) łącząca Radostów Średni z Uniegoszczą, długość około 2 km;
- **wyeksplotowane wyrobisko bazaltu** znajdujące się na Górze Ostrózek (dawniej kopalnia „Uniegoszcz”). Teren dawnego wyrobiska jatt bogato urzeźbiony i pokryty różnowiekową szatą roślinną. Wyrobisko to stanowi cenny kompleks przyrodniczo-krajobrazowy o wysokich walorach estetycznych, poznawczych i rekreacyjnych.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 3 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju gminy Lubań, które w zakresie walorów i zasobów dziedzictwa kulturowego i tożsamości regionalnej posiada bardzo duży potencjał, co jest związane z wysokimi walorami krajobrazu kulturowego, bogatą historią, istnieniem wielu cennych obiektów reprezentujących różne kultury.

Tabela nr 3. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY LUBAŃ	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• opracowana gminna ewidencja zabytków; • zachowane w znacznym stopniu historyczne układy ruralistyczne wsi; • obiekty o wysokiej wartości kulturowej – kościoły, dwory, pałace, zespoły pałacowo-parkowe; • miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego; • uchwała w sprawie przydzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków; • tereny objęte prawnymi formami ochrony przyrody, w tym unikatowy cis henrykowski; • aktywnie działające instytucje, stowarzyszenia działające na terenie gminy zajmujące się kulturą, zabytkami oraz szerzeniem tradycji lokalnych (Gminny Ośrodek Kultury i Sportu, świetlice wiejskie, lokalne zespoły folklorystyczne – Cisowianki i Marysieńki);	• stan zabezpieczenia niektórych obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia; • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczone na ochronę zabytków; • stosunkowo niewielka dbałość właścicieli o obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków; • zły stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych; • fatalny stan zachowania części założeń folwarcznych; • problemy z czystością środowiska, związane z bliskością Zagłębia Turoszowskiego; • brak działań dotyczących rozwijania tożsamości regionalnej w ofercie edukacyjnej szkół; • mieszana struktura własnościowa, utrudniająca porozumienie w sprawie remontów; • degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy;

• odbywające się regularnie imprezy kulturalne, np. hucznie obchodzona Impreza Imieniny Henryka (Święto Gminy Lubań); • wykorzystanie technik multimedialnych do promowania walorów i dziedzictwa kulturowego gminy; • dobre pokrycie gminy siecią szlaków turystycznych i działania w celu stworzenia nowych, np. atrakcyjna dydaktyczna pieszo-rowerowa „Szlakiem Wygasłych Wulkanów”.	• brak programów rozwoju turystyki na obszarach wiejskich; • niedostateczne wykorzystanie potencjału turystycznego; • brak obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków w uchwale dotyczącej dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach ruchomych i nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. • niewielka liczba miejsc noclegowych dla potencjalnych turystów.
SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • kreatywność inwestorów turystycznych; • szeroko zakrojona współpraca z gminą miejską Lubań; • położenie w bliskiej odległości od granicy niemieckiej i czeskiej oraz w granicach Euroregionu „Nysa”; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • tworzenie nowych projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój współpracy między władzami gminy Lubań z władzami powiatu lubańskiego; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • korzystanie ze wsparcia struktur takich jak np. Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich;	• odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatraćanie więzi z regionem; • brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • zmiany w układach ruralistycznych związane z nową zabudową; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłowej, niezgodnej z historyczną kolorystyką oraz samowola reklamowa; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • atrakcyjna oferta turystyczna pobliskich gmin.

• przyznawanie dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie; • wypracowanie form współpracy jednostek działających na rzecz ochrony zabytków – organów rządowych, samorządowych i organizacji społecznych.	
---	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności, jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju miasta. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W GPOnZ wyznaczono trzy cele wraz z kierunkami działań oraz zadaniami, co stanowi kontynuację Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Lubań na lata 2016-2019. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 4, 5 i 6.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi celami:

CEL 1: Ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego poprzez priorytetowe traktowanie obszarów wartościowych kulturowo w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy.

CEL 2: Wykorzystanie zasobów i walorów krajobrazu kulturowego gminy w rozwoju turystyki.

CEL 3: Bezpośrednie działania na rzecz ratowania obiektów zabytkowych.

Tabela nr 4. Kierunki działań i zadania w ramach Celu I

CEL 1: Ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego poprzez priorytetowe traktowanie obszarów wartościowych kulturowo w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego poprzez priorytetowe traktowanie obszarów wartościowych kulturowo w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy.	Ścisłe powiązanie zadań służących opiece nad zabytkami ze Strategią Rozwoju Gminy i innymi dokumentami planistycznymi oraz polityką przestrzenną gminy wraz z systematyczną aktualizacją dokumentów.	jakie dokumenty były aktualizowane, czy zakres zmian dotyczył zabytków, czego konkretnie
	Uwzględnianie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego w przypadku uchwalania nowych i zmianie istniejącego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.	czy zostały uchwalone nowe plany, w jakim zakresie, czy plany był zmieniony, w jakim zakresie w obszarze zabytków
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy Lubań.	Zadania dla gminnej ewidencji zabytków: 1. Zakładanie nowych kart adresowych dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy; 2. Systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną; 3. Skreślenia z ewidencji obiektów nieistniejących oraz takich, które utraciły cechy zabytkowe w wyniku modernizacji. Wszelkie działania przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków wymagają opiniowania, uzgodnienia lub pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.	ilość przeprowadzonych aktualizacji, czy dodano/usunięto obiekt z ewidencji, czy przyjęto zmianę Zarządzeniem dla gminnej ewidencji zabytków
	Uzupełnienie gminnej ewidencji zabytków o karty zabytkowych układów ruralistycznych oraz obszarów obserwacji archeologicznej.	czy założono nowe karty, czy uzgodniono ich treść z WUOZ
	Zmiana uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków poprzez dodanie obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	czy zmieniono przyjęto uchwałę, wartość dofinansowań, ilość złożonych wniosków, ich wartość
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	Kontynuowanie udzielania dotacji z budżetu gminy zgodnie z uchwałą nr XXXIV/207/2006 Rady Gminy Lubań z dnia 29 czerwca 2006 r. w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, zmieniona uchwałą	wysokość dotacji, ile osób wnioskowało o datację, ile osób otrzymało dotację

	nr XXXV/213/2006 Rady Gminy Lubań z dnia 22 września 2006 r.	
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych cmentarzy znajdujących się na terenie gminy wraz z oznakowaniem wszystkich zabytkowych cmentarzy oraz ustawienie tablic przedstawiających krótką historię.	ilość przeprowadzonych prac, gdzie, wartość przeznaczonych/wydanych środków, czy i gdzie ustawiono tablice
	Inwentaryzacja obiektów małej architektury, jako świadectwa kulturalnej przeszłości regionu (krzyże, kapliczki przydrożne, miejsca pamięci).	czy wykonano inwentaryzacje obiektów małej architektury, w jakiej formie, czy dodano obiekty do GEZ, czy konsultowano to z WUOZ, czy na tej podstawie stworzono folder, artykuł itp.

Tabela nr 5. Kierunki działań i zadania w ramach Celu II

CEL 2: Wykorzystanie zasobów i walorów krajobrazu kulturowego gminy w rozwoju turystyki.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Wyznaczenie tras turystycznych i dydaktycznych (pieszych i rowerowych) wykorzystujących walory gminy.	Współpraca przy utrzymaniu i opracowaniu nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	czy opracowano nowe szlaki, ilość obiektów zabytkowych na trasie
	Stworzenie mapy ukazującej zasoby krajobrazu kulturowego na tle walorów przyrodniczych i atrakcji turystycznych wraz z oznakowanymi szlakami turystycznymi gminy.	czy opracowano mapę, w jakiej formie, gdzie się ukazała, z kim współpracowano, wartość poniesionych środków
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy przy ścisłej współpracy z lokalnymi mediami.	ilość odbytych imprez, z kim współpracowano, tematyka imprez
	Prowadzenie działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej: wystaw, konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jego zabytki itp.	ilość opracowanych konkursów, wystaw, ich tematyka, miejsca gdzie się odbyły, z kim współpracowano
	Organizowanie wystaw, imprez dotyczących rocznic historycznych, spotkań na temat historii regionu, dawnego i dzisiejszego krajobrazu kulturowego, zabytków.	ilość zorganizowanych wydarzeń
	Wspieranie działań i ścisła współpraca z organizacjami pozarządowymi oraz społecznymi działającymi w sferze ochrony zabytków.	ilość podjętych działań, z kim współpracowano, wysokość kosztów
	Uporządkowanie terenu oraz umieszczenie tablic informacyjnych przy następujących obiektach kultury materialnej: – krzyże pokutne w Mściszowie, Nawojowie Łużyckim, – wskazanie położenia krzyża pokutnego w Nawojowie Łużyckim,	jakie działania zaplanowano, jakie podjęto, gdzie, z kim współpracowano, wysokość kosztów

	– opis kamienia narzutowego przy drodze z Henrykowa do Godzieszowa (bitwa z 1745 r.), – opis szlaku św. Jakuba w Uniegoszy.	
--	---	--

Tabela nr 6. Kierunki działań i zadania w ramach Celu III

CEL 3: Bezpośrednie działania na rzecz ratowania obiektów zabytkowych.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Działania organizacyjne związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego.	Prowadzenie monitoringu możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, w tym również z różnych programów i inicjatyw europejskich, przeznaczonych na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego.	możliwości pozyskania środków finansowych, ilość osób zainteresowanych, ilość przekazanych informacji
	Aktywizacja mieszkańców na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez stworzenie systemu zachęt finansowych do dbałości o ochronę zabytków.	czy i w jakiej formie stworzono zachęty, czy przeznaczono na ten cel dodatkowe środki w budżecie gminy, w jakiej wysokości, czy miało to wpływ na konkretne działania

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Lubań),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- działanie Społecznych opiekunów zabytków.

• **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów gminy Lubań dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy rozwoju infrastruktury gminy, programy ochrony środowiska przyrodniczego, programy prac konserwatorskich, studia i analizy, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy Lubań,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• **źródła krajowe:**

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,

- dotacje wojewódzkie, powiatowe,
- dotacje gminne,
- Fundusz Kościelny,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

• **źródła zagraniczne:**

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,

- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – co roku Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków we Wrocławiu przyjmuje Zarządzenie w sprawie: udzielania przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach ruchomych i nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków. Wniosek składa się:

- 1) do dnia 30 czerwca, w którym dana dotacja ma być udzielona, w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku,
- 2) do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja celowa ma być udzielona w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Dolnośląskiego – Samorząd Województwa Dolnośląskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie i budowlane w złożonych wniosków. Zasady i tryb udzielania dotacji określa uchwała nr XXVIII/788/12 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 listopada 2012 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego wraz ze zmianą przyjętą w uchwale nr XVIII/466/16 z dnia 28 stycznia 2016 r.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia

8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r. poz. 506 z późn. zm.), dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje Urzędu Gminy w Lubaniu – reguluje uchwała nr XXXIV/207/2006 Rady Gminy Lubań z dnia 29 czerwca 2006 r. w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, zmieniona uchwałą nr XXXV/213/2006 Rady Gminy Lubań z dnia 22 września 2006 r.

W ostatnich latach (2016-2020) gmina Lubań przekazała dotacje w wysokości **140 000,00 zł**:

- **2016 r.** – dotacja w wysokości 20 000,00 zł dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. Objawienia Pańskiego w Radostowie Średnim na renowację witraża, wykonanie dokumentacji projektowej na częściowy remont kościoła, prace remontowe kościoła;
- **2017 r.** – dotacja w wysokości 30 000,00 zł dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. św. Mikołaja Biskupa i Wyznawcy w Henrykowie Lubańskich na budowę drewnianej więźby hełmu wieży kościoła w Henrykowie Lubańskich;
- **2018 r.** – dotacja w wysokości 30 000,00 zł dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. Ścięcia Św. Jana Chrzciciela, Kościelnik na remont elewacji kościoła parafialnego w Kościelniku;
- **2019 r.** – dotacja w wysokości 30 000,00 zł dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. Macierzyńska NMP w Pisarzowicach na renowację zabytkowej empy chórowej w kościele parafialny w Pisarzowicach;
- **2020 r.** – dotacja w wysokości 30 000,00 zł dla Parafii Rzymsko-Katolickiej pw. Objawienia Pańskiego w Radostowie Średnim na kontynuację prac remontowych „Remont pokrycia i elewacji wieży” przy zabytkowym kościele pw. Objawienia Pańskiego w Radostowie Średnim.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Konkurs „Zabytek Zadbane”

„Zabytek Zadbane” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynieryjne,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest

dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powodzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Program „Niepodległa” na lata 2017-2021**

Program dotacyjny „Niepodległa”, skierowany do organizacji pozarządowych i samorządowych instytucji kultury, ma wspierać organizatorów obchodów stulecia odzyskania niepodległości, którzy

planują przygotowanie wydarzeń lokalnych i regionalnych. Budżet na dofinansowanie działań w ramach tego programu wynosi 6 milionów zł, a pojedynczy wniosek może uzyskać dotację od 8 do 150 tys. zł. Od organizatorów wymagane jest zapewnienie 15% udziału własnego. Rodzaje kwalifikujących się zadań: festiwale, koncerty, spektakle, wytyczenie i oznakowanie szlaków tematycznych i historycznych, tworzenie archiwów historii mówionej i archiwów społecznych, projekty animacyjno-edukacyjne, oparte na interakcji i współdziałaniu, np.: warsztaty, gry terenowe, questy, wystawy wraz z katalogami i publikacje.

• Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

• Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu

wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – zagraniczne

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. W 2020 r. kończy się okres obowiązywania funduszy europejskich. Obecnie trwają prace nad budżetem Unii Europejskiej w nowej perspektywie finansowej na lata 2021-2027.

• Program Kultur, Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego na lata 2014-2021

Program Kultura, o całkowitym budżecie ponad 88 mln euro (z których 75 mln euro stanowią środki Mechanizmu Finansowego EOG, a przeszło 13 mln euro wkład krajowy) wdrażany jest przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako Operatora Programu, we współpracy z partnerami z państw-darczyńców: Norweska Rada Sztuki (ACN) i Norweski Dyrektoriat ds. Dziedzictwa Kulturowego (RA).

Program jest kontynuacją programów z obszaru wsparcia kultury wdrażanych przy wsparciu dwóch poprzednich edycji Funduszy norweskich i EOG.

Program koncentruje się na roli, jaką kultura i dziedzictwo kulturowe odgrywają w rozwoju lokalnym i regionalnym z uwzględnieniem nacisku na zatrudnienie, przedsiębiorczość w obszarze kultury i szkolenie zawodowe. Program powinien uwzględniać działania i inicjatywy w sztuce i kulturze, które promują włączenie mniejszości etnicznych i narodowych.

O wsparcie w ramach uruchamianego Programu mogą ubiegać się m.in. publiczne instytucje kultury, publiczne szkoły artystyczne i publiczne uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego czy kościoły i związki wyznaniowe.

Dofinansowanie projektów może sięgać do 85% ich wartości.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.
11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.
13. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej.
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
15. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Lubaniu.
16. Materiały udostępnione przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu.
17. Gminny program opieki nad zabytkami dla gminy Lubań na lata 2016-2019.
18. <http://www.luban.ug.gov.pl>.
19. <http://gokisluban.pl/>.
20. Archiwum Parafialne – „Kronika w obrazach parafii Henryków Lubański 1946”.
21. Archiwum Parafialne – „Kronika parafii Kurzyny - Henryków Lubański od 1946”.
22. Waldemar Bena: „Polskie Górne Łużyce. Przyroda - Historia – Zabytki”. Wydawnictwo F.H. Agat, Zgorzelec 2003.

11. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Lubań.
2. Tabela nr 2. Obszary ochrony archeologicznej na terenie gminy Lubań.
3. Tabela nr 3. Analiza SWOT.
4. Tabela nr 4. Kierunki działań i zadania w ramach Celu I.
5. Tabela nr 5. Kierunki działań i zadania w ramach Celu II.
6. Tabela nr 6. Kierunki działań i zadania w ramach Celu III.

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków w gminie Lubań

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR	UWAGI
1	Henryków Lubański	dom	28	
2	Henryków Lubański	dom	72	
3	Henryków Lubański	dom	78	
4	Henryków Lubański	dom	99	
5	Henryków Lubański	budynek gospodarczy	99	
6	Henryków Lubański	dom	180	
7	Henryków Lubański	dom	181	
8	Henryków Lubański	dom	213	
9	Henryków Lubański	dom	230	
10	Henryków Lubański	dom	274	
11	Henryków Lubański	dom	285	
12	Henryków Lubański	dom	323	
13	Henryków Lubański	dom	333	
14	Henryków Lubański	dom	365	
15	Henryków Lubański	dom	369	
16	Henryków Lubański	ośrodek kultury	376	
17	Henryków Lubański	dom	385	
18	Henryków Lubański	dom	394	
19	Henryków Lubański	schronisko		
20	Henryków Lubański	szkoła		
21	Henryków Lubański	brama		zespół kościelny
22	Henryków Lubański	kaplica		zespół kościelny
23	Henryków Lubański	kaplica		zespół kościelny
24	Henryków Lubański	kościół		zespół kościelny
25	Henryków Lubański	mur		zespół kościelny
26	Henryków Lubański	plebania		zespół kościelny
27	Jałowiec	dom	3	
28	Jałowiec	dom	4	
29	Jałowiec	dom	17	
30	Jałowiec	dom	30	
31	Jałowiec	budynek gospodarczy	30	
32	Jałowiec	budynek gospodarczy	30	
33	Jałowiec	stodoła	30	
34	Jałowiec	dom	40	
35	Jałowiec	stodoła	40	
36	Jałowiec	dom	44	
37	Jałowiec	obora	44	
38	Jałowiec	stodoła	44	
39	Jałowiec	budynek gospodarczy	45	
40	Jałowiec	dom	50	
41	Jałowiec	cmentarz ewangelicki		
42	Jałowiec	kościół ewangelicki (ruina)		
43	Jałowiec	aleja		zespół dworski
44	Jałowiec	brama		zespół dworski
45	Jałowiec	grobowiec		zespół dworski
46	Jałowiec	mur		zespół dworski
47	Jałowiec	obora		zespół dworski
48	Jałowiec	oficyna		zespół dworski
49	Jałowiec	oficyna		zespół dworski
50	Jałowiec	pałac		zespół dworski
51	Jałowiec	park		zespół dworski
52	Jałowiec	stajnia		zespół dworski
53	Jałowiec	stajnia		zespół dworski

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR	UWAGI
54	Jałowiec	stodoła		zespół dworski
55	Kościelnik	dom	6	
56	Kościelnik	dom	10	
57	Kościelnik	dom	17	
58	Kościelnik	dom	27	
59	Kościelnik	dom	57	
60	Kościelnik	dom	67	
61	Kościelnik	stodoła	67	
62	Kościelnik	dom	69	
63	Kościelnik	stodoła	69	
64	Kościelnik	dom	71	
65	Kościelnik	dom	73	
66	Kościelnik	dom	74	
67	Kościelnik	dwór		zespół dworski
68	Kościelnik	park		zespół dworski
69	Kościelnik	obora		zespół dworski
70	Kościelnik	oficyna		zespół dworski
71	Kościelnik	stajnia		zespół dworski
72	Kościelnik	cmentarz		zespół kościelny
73	Kościelnik	kościół		zespół kościelny
74	Kościelnik	plebania		zespół kościelny
75	Kościelnik	budynek gospodarczy		zespół stacji
76	Kościelnik	dworzec		zespół stacji
77	Kościelnik	szalety		zespół stacji
78	Kościelniki Dolne	dom	1	
79	Kościelniki Dolne	dom	9	
80	Kościelniki Dolne	dom	14	
81	Kościelniki Dolne	dom	19	
82	Kościelniki Dolne	dom	29	
83	Kościelniki Dolne	obora		zespół pałacowy
84	Kościelniki Dolne	oficyna		zespół pałacowy
85	Kościelniki Dolne	park		zespół pałacowy
86	Kościelniki Dolne	stodoła		zespół pałacowy
87	Kościelniki Dolne	stodoła		zespół pałacowy
88	Kościelniki Dolne	warsztat		zespół pałacowy
89	Mściszów	dom	81	
90	Mściszów	dom	82	
91	Mściszów	dom	88	
92	Mściszów	dom	90	
93	Mściszów	stodoła	103	
94	Mściszów	kościół		
95	Mściszów	brama		zespół kościelny
96	Mściszów	mur		zespół kościelny
97	Mściszów	ruina kościoła		zespół kościelny
98	Nawojów Łużycki	dom	5	
99	Nawojów Łużycki	dom	21	
100	Nawojów Łużycki	obora	21	
101	Nawojów Łużycki	stodoła	21	
102	Nawojów Łużycki	dom	22	
103	Nawojów Łużycki	dom	30	
104	Nawojów Łużycki	dom	32	
105	Nawojów Łużycki	stodoła		zespół dworski
106	Nawojów Łużycki	dwór z kościołem		zespół dworski
107	Nawojów Łużycki	krużganki		zespół dworski
108	Nawojów Łużycki	oficyna		zespół dworski
109	Nawojów Śląski	dom	1	
110	Nawojów Śląski	dom	3	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR	UWAGI
111	Nawojów Śląski	dom	10	
112	Nawojów Śląski	dom	13	
113	Nawojów Śląski	stodoła	15	
114	Nawojów Śląski	dom	41	
115	Nawojów Śląski	dom	53	
116	Nawojów Śląski	dom		zespół folwarczny
117	Nawojów Śląski	oficyna		zespół folwarczny
118	Nawojów Śląski	remiza		zespół folwarczny
119	Nawojów Śląski	spichlerz		zespół folwarczny
120	Nawojów Śląski	stajnia		zespół folwarczny
121	Pisarzowice	dom	1	
122	Pisarzowice	dom	2	
123	Pisarzowice	dom	24	
124	Pisarzowice	dom	25	
125	Pisarzowice	stodoła	25	
126	Pisarzowice	dom	29	
127	Pisarzowice	dom	36	
128	Pisarzowice	chlewnia	40	zespół dworski
129	Pisarzowice	dwór	40	zespół dworski
130	Pisarzowice	gorzelnia	40	zespół dworski
131	Pisarzowice	stodoła	40	zespół dworski
132	Pisarzowice	dom	82	
133	Pisarzowice	dom	122	
134	Pisarzowice	obora	178	
135	Pisarzowice	stodoła	178	
136	Pisarzowice	dom	188	
137	Pisarzowice	budynek gospodarczy	204	zespół folwarczny
138	Pisarzowice	dom zarządcy	204	zespół folwarczny
139	Pisarzowice	obora	204	zespół folwarczny
140	Pisarzowice	browar	214	zespół pałacowy
141	Pisarzowice	oficyna	214	zespół pałacowy
142	Pisarzowice	pałac	214	zespół pałacowy
143	Pisarzowice	park	214	zespół pałacowy
144	Pisarzowice	stodoła	214	zespół pałacowy
145	Pisarzowice	dom	261	
146	Pisarzowice	stodoła	261	
147	Pisarzowice	pałac	285	zespół pałacowy
148	Pisarzowice	park	285	zespół pałacowy
149	Pisarzowice	dom	292	
150	Pisarzowice	stodoła	292	
151	Pisarzowice	spichlerz	299	zespół willowo-parkowy
152	Pisarzowice	willa	299	zespół willowo-parkowy
153	Pisarzowice	gorzelnia	299	zespół willowo-parkowy
154	Pisarzowice	kościół		
155	Pisarzowice	remiza		
156	Radogoszcz	dom	18	
157	Radogoszcz	dom	30	
158	Radogoszcz	dom	34	
159	Radogoszcz	dom	38	
160	Radogoszcz	dom	39	
161	Radogoszcz	dom	41	
162	Radogoszcz	stodoła	41	
163	Radogoszcz	dom	68	
164	Radogoszcz	dom	69	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR	UWAGI
165	Radostów Dolny	dom	2	
166	Radostów Dolny	dom	11	
167	Radostów Dolny	dom	7a	
168	Radostów Dolny	szkoła		
169	Radostów Dolny	trafostacja		
170	Radostów Górny	dom	68	
171	Radostów Średni	dom	38	
172	Radostów Średni	budynek gospodarczy	38	
173	Radostów Średni	dom	39	
174	Radostów Średni	dom	51	
175	Radostów Średni	brama		zespół kościelny
176	Radostów Średni	dzwonnica		zespół kościelny
177	Radostów Średni	kościół		zespół kościelny
178	Radostów Średni	mur		zespół kościelny
179	Radostów Średni	oficyna		zespół pałacowy
180	Radostów Średni	park		zespół pałacowy
181	Radostów Średni	ruina pałacu		zespół pałacowy

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków na terenie gminy Lubań

LP.	NAZWA	CZAS POWSTANIA	MIEJSCOWOŚĆ	NR W MIEJSCOWOŚCI	NR OBSZARU W AZP	NR STANOWISKA NA OBSZARZE AZP
1	STANOWISKO ARCHEOLOGICZNE	OKRES WPLYWÓW RZYMSKICH, KULTURA LUBOSZYCKA III FAZA	HENRYKÓW LUBAŃSKI	1	78-11	4
2	ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY	WCZESNE ŚREDNIOWIECZE, PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	HENRYKÓW LUBAŃSKI	2	78-11	10
3	OSADA	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	HENRYKÓW LUBAŃSKI	3	78-11	11
4	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	HENRYKÓW LUBAŃSKI	4	78-11	12
5	GRODZISKO	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	1	78-11	1
6	STANOWISKO ARCHEOLOGICZNE	OKRES WPLYWÓW RZYMSKICH, KULTURA LUBOSZYCKA III FAZA	PISARZOWICE	2	78-11	2
7	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	3	78-11	13
8	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	4	78-11	14
9	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	5	78-11	15
10	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	6	78-11	16
11	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	7	78-11	17
12	GRODZISKO	VIII-IX, X-XII W.	NAWOJÓW ŚLĄSKI	1	78-12	1
13	ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY, OSADA, OSADA	EPOKA KAMIENIA, EB - HA KULTURA ŁUŻYCKA, WSR, PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	2	78-12	2
14	ZNALEZISKO LUŻNE	PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	3	78-12	3
15	CMENTARZYSKO CIAŁOPALNE	HALSZTAT KULTURA, ŁUŻYCKA	NAWOJÓW ŚLĄSKI	4	78-12	4
16	OSADA	HALSZTAT KULTURA, ŁUŻYCKA	NAWOJÓW ŚLĄSKI	5	78-12	5
17	(?)	EB-HA KULTURA ŁUŻYCKA	NAWOJÓW ŚLĄSKI	6	78-12	6

LP.	NAZWA	CZAS POWSTANIA	MIEJSCOWOŚĆ	NR W MIEJSCOWOŚCI	NR OBSZARU W AZP	NR STANOWISKA NA OBSZARZE AZP
18	OSADA	V OKRES EPOKI BRĄZU, KULTURA ŁUŻYCKA	NAWOJÓW ŚLĄSKI	7	78-12	7
19	ŚLAD OSADNICZY	WSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	8	78-12	8
20	OSADA	PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	9	78-12	9
21	OSADA	PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	10	78-12	10
22	ŚLAD OSADNICZY, OSADA	PRADZIEJE, PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	11	78-12	11
23	OSADA	PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	12	78-12	12
24	ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY, OSADA	MEZOLIT, PRADZIEJE, PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	13	78-12	13
25	OSADA	PSR	UNIEGOSZCZ	16	78-12	14
26	ŚLAD OSADNICZY, OSADA	EPOKA KAMIENIA, PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	14	78-12	15
27	ŚLAD OSADNICZY, OSADA	PRADZIEJE, PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	15	78-12	16
28	OSADA	PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	16	78-12	17
29	ŚLAD OSADNICZY	MEZOLIT	NAWOJÓW ŚLĄSKI	17	78-12	18
30	OSADA	PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	18	78-12	19
31	OSADA	PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	19	78-12	20
32	OSADA, ŚLAD OSADNICZY	EB-HA KULTURA ŁUCKA, PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	20	78-12	21
33	ŚLAD OSADNICZY, OSADA, ŚLAD OSADNICZY	EPOKA KAMIENIA, EB- HA KULTURA ŁUŻYCKA, PSR	NAWOJÓW ŚLĄSKI	21	78-12	22
34	CMENTARZYSKO CIAŁOPALNE	HALSZTAT KULTURA, ŁUŻYCKA	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	1	78-12	23
35	(?)	(?)	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	2	78-12	24
36	ŚLAD OSADNICZY, OSADA	EB-HA KULTURA ŁUŻYCKA, PSR	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	3	78-12	25
37	ŚLAD OSADNICZY	SCHYŁKOWY PALEOLIT-MEZOLIT	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	4	78-12	26
38	ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY	NEOLIT - HALSZTAT, PRADZIEJE, PSR	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	5	78-12	27
39	OBOZOWISKO?, OSADA	MEZOLIT, PSR	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	6	78-12	28
40	OBOZOWISKO, ŚLAD OSADNICZY, OSADA	MEZOLIT, PRADZIEJE, PSR	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	7	78-12	29
41	ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY, OSADA	EPOKA KAMIENIA, PRADZIEJE, PSR	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	8	78-12	30
42	OSADA	PSR	NAWOJÓW ŁUŻYCKI	9	78-12	31
43	ŚLAD OSADNICZY	PRADZIEJE	RADOGOSZCZ	11	78-12	32
44	ŚLAD OSADNICZY, OSADA	EPOKA KAMIENIA, PSR	RADOGOSZCZ	12	78-12	33
45	ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY	MEZOLIT, PRADZIEJE, PSR	RADOGOSZCZ	13	78-12	34
46	ŚLAD OSADNICZY	EPOKA KAMIENIA	RADOGOSZCZ	14	78-12	35
47	ZNALEZISKO LUŻNE	NEOLIT/KCS	HENRYKÓW LUBAŃSKI	5	78-12	38
48	SKARB	ON/ PO 1619 R.	HENRYKÓW LUBAŃSKI	6	78-12	39
49	ŚLAD OSADNICZY, OSADA	EPOKA KAMIENIA, PSR	HENRYKÓW LUBAŃSKI	7	78-12	40
50	OSADA	PSR	HENRYKÓW LUBAŃSKI	8	78-12	41
51	OSADA	PSR	HENRYKÓW LUBAŃSKI	9	78-12	42

LP.	NAZWA	CZAS POWSTANIA	MIEJSCOWOŚĆ	NR W MIEJSCOWOŚCI	NR OBSZARU W AZP	NR STANOWISKA NA OBSZARZE AZP
52	OSADA	PSR	HENRYKÓW LUBAŃSKI	10	78-12	43
53	OSADA	PSR	HENRYKÓW LUBAŃSKI	11	78-12	44
54	ŚLAD OSADNICZY, OSADA	EPOKA KAMIENIA, PRS/ON	HENRYKÓW LUBAŃSKI	12	78-12	45
55	ŚLAD OSADNICZY, ŚLAD OSADNICZY, OSADA	MEZOLIT, PRADZIEJE, PSR	HENRYKÓW LUBAŃSKI	13	78-12	46
56	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	PISARZOWICE	8	79-11	22
57	OSADA	XIII-XV W.	PISARZOWICE	9	79-11	23
58	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	PISARZOWICE	10	79-11	24
59	OSADA	XIII-XV W.	PISARZOWICE	11	79-11	25
60	OSADA	XIII-XV W.	PISARZOWICE	12	79-11	26
61	OSADA	XIII-XV W.	PISARZOWICE	13	79-11	27
62	OSADA	XIII-XV W.	PISARZOWICE	14	79-11	28
63	OSADA	XIII-XV W.	PISARZOWICE	15	79-11	29
64	OSADA	XIII-XV W.	PISARZOWICE	16	79-11	30
65	KRZEMIENIE	MEZOLIT	RADOGOSZCZ	1	79-12	22
66	SIEKIERA	NEOLIT	RADOSTÓW DOLNY	1	79-12	20
67	MONETY	OKRES WCZESNORZYMSKI	RADOGOSZCZ	2	79-12	23
68	CERAMIKA	ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	1	79-12	17
69	KONSTRUKCJA OBRONNA	ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	2	79-12	18
70	CERAMIKA	ŚREDNIOWIECZE	RADOSTÓW DOLNY	2	79-12	21
71	MONETY	(?)	UNIEGOSZCZ	3	79-12	19
72	OSADA	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	4	79-12	24
73	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	5	79-12	25
74	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	6	79-12	27
75	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	7	79-12	28
76	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	8	79-12	29
77	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	RADOSTÓW ŚREDNI	1	79-12	30
78	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	RADOSTÓW ŚREDNI	2	79-12	31
79	OSADA	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	RADOSTÓW ŚREDNI	3	79-12	32
80	OSADA	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	9	79-12	33
81	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	RADOSTÓW DOLNY	3	79-12	65
82	OSADA	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	RADOSTÓW DOLNY	4	79-12	66
83	OSADA	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	RADOSTÓW DOLNY	5	79-12	67
84	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	10	79-12	68
85	OSADA	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	11	79-12	69
86	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	12	79-12	70
87	ŚLAD OSADNICZY	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	13	79-12	71
88	OSADA	PÓŻNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	14	79-12	72

LP.	NAZWA	CZAS POWSTANIA	MIEJSCOWOŚĆ	NR W MIEJSCOWOŚCI	NR OBSZARU W AZP	NR STANOWISKA NA OBSZARZE AZP
89	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	UNIEGOSZCZ	15	79-12	73
90	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	RADOGOSZCZ	3	79-12	79
91	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	RADOGOSZCZ	4	79-12	80
92	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	RADOGOSZCZ	5	79-12	81
93	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	RADOGOSZCZ	6	79-12	82
94	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	RADOGOSZCZ	7	79-12	83
95	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	RADOGOSZCZ	8	79-12	84
96	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	RADOGOSZCZ	9	79-12	85
97	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	RADOGOSZCZ	10	79-12	86
98	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	17	79-12	92
99	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	18	79-12	93
100	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	19	79-12	94
101	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	20	79-12	95
102	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	21	79-12	96
103	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	22	79-12	97
104	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	23	79-12	98
105	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	24	79-12	99
106	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	25	79-12	100
107	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	26	79-12	101
108	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	PISARZOWICE	27	79-12	102
109	ŚLAD OSADNICZY	OKRES WPLYWÓW RZYMSKICH	MŚCISZÓW	1	79-13	1
110	ŚLAD OSADNICZY	PRADZIEJE	MŚCISZÓW	2	79-13	2
111	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	3	79-13	4
112	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	4	79-13	5
113	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	5	79-13	6
114	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	6	79-13	7
115	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	7	79-13	8
116	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	8	79-13	9
117	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	9	79-13	10
118	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	10	79-13	11
119	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	11	79-13	12
120	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	12	79-13	13
121	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	13	79-13	14
122	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	14	79-13	15
123	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	15	79-13	16
124	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	16	79-13	17
125	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	17	79-13	18
126	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	18	79-13	19
127	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	19	79-13	20
128	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	20	79-13	21

LP.	NAZWA	CZAS POWSTANIA	MIEJSCOWOŚĆ	NR W MIEJSCOWOŚCI	NR OBSZARU W AZP	NR STANOWISKA NA OBSZARZE AZP
129	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	21	79-13	22
130	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	22	79-13	23
131	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	23	79-13	24
132	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	24	79-13	25
133	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	25	79-13	26
134	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	26	79-13	27
135	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	27	79-13	28
136	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	28	79-13	29
137	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	29	79-13	30
138	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	30	79-13	31
139	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	31	79-13	32
140	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	32	79-13	33
141	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	33	79-13	34
142	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	34	79-13	35
143	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	35	79-13	36
144	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	36	79-13	37
145	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	37	79-13	38
146	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	38	79-13	39
147	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	39	79-13	40
148	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	40	79-13	41
149	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	41	79-13	42
150	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	42	79-13	43
151	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	43	79-13	44
152	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	44	79-13	45
153	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	45	79-13	46
154	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	46	79-13	81
155	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	47	79-13	67
156	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	48	79-13	68
157	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	49	79-13	69
158	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	50	79-13	70
159	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	51	79-13	71
160	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	52	79-13	72
161	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	53	79-13	73
162	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	54	79-13	74
163	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	55	79-13	75
164	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	56	79-13	76
165	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	57	79-13	77
166	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	58	79-13	78
167	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	59	79-13	79
168	OSADA	XIII-XV W.	MŚCISZÓW	60	79-13	80
169	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	6	79-13	57
170	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	7	79-13	56
171	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	8	79-13	55
172	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	9	79-13	58
173	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	10	79-13	59
174	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	11	79-13	61
175	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	12	79-13	60
176	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	13	79-13	53
177	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	4	79-13	83
178	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	5	79-13	63
179	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	6	79-13	47
180	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	7	79-13	48
181	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	8	79-13	49
182	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	9	79-13	50
183	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	10	79-13	62
184	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	11	79-13	51

LP.	NAZWA	CZAS POWSTANIA	MIEJSCOWOŚĆ	NR W MIEJSCOWOŚCI	NR OBSZARU W AZP	NR STANOWISKA NA OBSZARZE AZP
185	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	12	79-13	52
186	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	13	79-13	54
187	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	14	79-13	64
188	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	15	79-13	65
189	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	16	79-13	66
190	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	RADOSTÓW ŚREDNI	17	79-13	82
191	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	JAŁOWIEC	4	80-12	1
192	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	JAŁOWIEC	1	80-12	5
193	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	JAŁOWIEC	2	80-12	6
194	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	JAŁOWIEC	3	80-12	7
195	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	KOŚCIELNIK	3	80-12	28
196	OSADA	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	KOŚCIELNIK	1	80-12	29
197	ŚLAD OSADNICZY	PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE	KOŚCIELNIK	2	80-12	30
198	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	1	80-13	2
199	OSADA	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	2	80-13	3
200	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	3	80-13	4
201	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	4	80-13	5
202	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	RADOSTÓW GÓRNY	5	80-13	6
203	OSADA	XIII-XV W.	KOŚCIELNIKI DOLNE	3	80-12	16
204	ŚLAD OSADNICZY	XIII-XV W.	KOŚCIELNIKI DOLNE	5	80-12	17
205	OSADA	XIII-XV W.	KOŚCIELNIKI DOLNE	1	80-12	18
206	OSADA	XIII-XV W.	KOŚCIELNIKI DOLNE	2	80-12	19
207	OSADA	XIII-XV W.	KOŚCIELNIKI DOLNE	4	80-12	20